

Lehtonen Kaisa

Ympäristökasvatusta antroposentrismiin ja syväekologian välissä

Kasvatustieteen kandidaatintutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Kasvatustieteiden tutkinto-ohjelma
2021

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Ympäristökasvatusta antroposentrismien ja syväekologian välissä (Kaisa Lehtonen)

Kasvatustieteen kandidaatintutkielma, 34 sivua, 0 liitesivua

Kesäkuu 2021

Tämän kandidaatintutkielman tarkoitus on pureutua ympäristökasvatukseen ja sen tavoittelemaan luontosuhteeseen kahden vastakkaisen ympäristösuuntauksen näkökulmasta. Työn tutkimuskysymys onkin seuraavanlainen: Millaiseen luontosuhteeseen ympäristökasvatuksella pyritään antroposentrismien ja syväekologian näkökulmasta? Valitsin nämä ympäristösuuntaukset, koska ne ovat laajoja ja merkittäviä, mutta myös vastakkaisia, jolloin niiden avulla toivoin löytäväni ympäristökasvatuksesta paremmin erilaisia sävyjä. Huomio työssä kohdistuu nimenomaan luontosuhteeseen, koska myönteinen ja vahva luontosuhde nostetaan monissa yhteyksissä merkittäväksi tekijäksi suhteessa ympäristövastuulliseen käyttäytymiseen. Luontosuhteen merkitys luonnon kannalta on minulle ilmeinen, sillä ajattelen ihmisen toiminnan perustuvan paljolti arvostuksille ja käsityksille.

Aloitin työni perehtymällä näihin ympäristösuuntauksiin. Käsittelen antroposentrismia työssäni laajemmin, koska se on nähdäkseni ympäristöhistorialliselta vaikuttavuudeltaan merkittävämpi suuntaus. Antroposentrismi on ihmiskeskeisyyttä, jossa ihminen on luontoa hallitsevassa asemassa käyttäessään luontoa hyväkseen omia tarpeitaan ja päämääriään varten, mikä nähdään täysin oikeutettuna. Syväekologiassa sen sijaan korostetaan luonnon itseisarvoa ja sitä, miten ihminen olisi nähtävä muiden lajien kanssa samanarvoisena. Syväekologia kritisoi suuntauksena antroposentristä maailmankuvaa ja pyrkii sen vaikutusten minimoimiseen.

Suuntausten käsittelyn jälkeen siirryn ympäristökasvatuksen kentälle. Tällainen käsittelyjärjestys mahdollistaa luontevan teemojen yhdistämisen. Ympäristökasvatuksen tarpeellisuus on tunnustettu ympäristöongelmien tunnistamisen ja ympäristöhuolen myötä. Ympäristökasvatuksella tavoitellaan ympäristötietoisia, ympäristövastuullisesti toimivia ja luontoon empaattisesti suhtautuvia ihmisiä. Tavoitteet ovat äkkiseltään kaikki hyvinkin syväekologisia, mutta tarkempi tarkastelu osoittaa niiden antroposentrisiä arvoperusteita. Työn yhtenä tarkoituksena on korostaa kasvatuksen mahdollisuuksia antroposentrismien kukistamiseksi, miksi työni istuu kasvatustieteen kentällä parhaiten kasvatusfilosofian alueelle, jossa keskeistä on sivistyneemmän tulevaisuuden pohtiminen.

Avainsanat: ympäristökasvatus, kasvatus, antroposentrismi, syväekologia, luontosuhde, luonto, ympäristö

Sisältö

1 Johdanto	4
2 Antroposentrismi	6
2.1 Antroposentrinen luontosuhde	8
2.2 Antroposentrismen juuret	10
3 Syväekologia	14
4 Ympäristökasvatus antroposentrismen ja syväekologian välissä	17
4.1 Ekososiaalinen sivistys ja sosialisatio	18
4.2 Ympäristökasvatus	21
4.3 Tavoitteet luontosuhteelle	24
5 Pohdinta	29
Lähteet	32

1 Johdanto

Miten me yhteiskuntana ja yksilöinä suhtaudumme ympäröivään luontoon? Tämä on nähdäkseeni pohdinnan kohteeksi välttämätön aihe, jotta voimme tunnistaa toimintamme taustalla vaikuttavia arvoperusteita. Vaikka ihmisen vaikutus luontoon on osin peruuttamaton, voimme edelleen kehittää luontosuhdettamme. Juuri toimintamme taustalla vaikuttavista ajattelumalleista ja käsityksistä olen kiinnostunut, miksi päädyin käsittelemään työssäni antroposeenin ajan luontosuhdetta eli antroposentrismää, sille vastakkaista syväekologiaa ja ympäristökasvatusta edellä mainittujen valossa. Aiheenvalinnassa merkittävä vaikutin oli luonnon kohteluun kohdistuva huoli. Huolta herättävät muun muassa kulutus, vallankäyttö, välinpitämättömyys, tarpeettomat tarpeet ja laajemmat yhteiskunnalliset rakenteet, jotka tuhoavat ympäristöä jopa huomaamattamme.

Antroposeeniksi on kutsuttu geologista aikakautta, jona ihmisen vaikutus luontoon on ollut luonnonvoimaan verrattavissa eikä jyrkkää erottelua ihmisen vaikutuksen ja ei-inhimillisen välille voi asettaa (Värri, 2018, s. 99–100). Ihmisvaikutus on suorastaan planetaarista, sillä se jättää pysyviä jälkiä Maapallon maa- ja kallioperään, ilmastoon, meriin ja vesistöihin (Lummaa, 2017). Lewis ja Maslin (2015) sekä Crutzen ja Stoermer (2000) kannattavat puhetta uudesta ihmisen hallitsemasta aikakaudesta juuri näiden viimeaikaisten globaalien ympäristömuutosten aiheuttamien isojen geologisten muutosten vuoksi siitä huolimatta, ettei antroposeenikautta ole virallisesti julistettu. Antroposeenista uutena geologisena aikakautena on siinä määrin tieteellistä keskustelua, että näen sen käsittelyn uutena aikakautena tässä työssä relevanttina. Niemelä, Furman, Halkka, Hallanaro ja Sorvari (2011, s. 10–11) esittävät ihmisen vauhdittaneen biodiversiteetin köyhtymistä, järvien ja merien rehevöitymistä, saastumista, metsä- ja lajikatkoa sekä ilmastonmuutosta, joka edelleen aiheuttaa jäätiköiden sulamista ja vedenpinnan nousua. Värri (2018, s. 14) kuvaa luontosuhdettamme antroposentriseksi eli ihmiskeskeiseksi ja maailmaa meidän resurssivarastoksemme.

Antroposentrinen luontosuhde on mielestäni syysseuraussuhteessa ympäristökriisiin, sillä ajattelen ihmisen toiminnan perustuvan käsityksille ja arvostuksille. Oksanen (2012, s. 160) tuo myös kilpailevaa näkemystä esille, jossa toiminta selittyy enimmäkseen sosiaalisten, ekologisten ja geneettisten tekijöiden perusteella. Sosiaaliset ja rakenteelliset tekijät ovat merkittäviä, sillä muun muassa Rogers (1994) muistuttaa, että jokapäiväiset rakenteet ja prosessit ovat samoja kuin ne, jotka aiheuttavat ympäristöongelmia. Rakenteet ja prosessit ovatkin luomassa

käsityksiä ja arvostuksia, miksi niiden merkitystä ei tule vähätellä. Ihmiskeskeisyys voidaan periaatteessa ylittää, tai ainakin tasoittaa sen vaikutuksia, syväekologian kaltaisella luontokeskeisyydellä. Lyhyesti Lähde (1997, s. 31–32) mukaillen syväekologia on luontokeskeistä ajattelua, jossa tuomitaan länsimaisen sivistyksen ihmiskeskeisyys ja ympäristökriisin alkulähteet pyritään löytämään maailmankuvan perusteista.

Käsittelen syväekologiaa suppeammin, koska syväekologia voidaan mielestäni nähdä ikään kuin kritiikkinä antroposentrismille. Tällöin kaikki syväekologian ajattelumallit ovat ainakin miltei vastakkaisia antroposentrisille ajattelumalleille. Antroposentrisiä käsittelevää lukua on siis mahdollista lukea silmällä pitäen tätä ajatusta. Muutenkin työni painopiste on enemmän antroposentrisessä maailmankuvassa ja sen ilmenemisessä ympäristökasvatuksen tavoitteissa. Syväekologian mukaan ottaminen mahdollistaa kuitenkin laajemman näkökulman ottamisen suhteessa ympäristökasvatuksen tavoittelemaan luontosuhteeseen.

Uskallan kutsua työtäni ympäristöeettiseksi, koska tarkastelukulmani työssä on juuri seuraavanlainen. Oksanen (2012) kirjoittaa, että ympäristöetiikassa tutkitaan järjestelmällisesti ja kriittisesti ympäristömoraalia eli luontoon kohdistuvien käsitysten ja tapojen hyväksyttävyyttä. Ympäristöetiikassa huomio on ihmisen ja luonnon välisessä suhteessa ja kaiken tuon huomion taustalla piilee huoli ympäristöstä. Ympäristöeettinen tutkimus saa motivaationsa ympäristöhuolesta, joka taas edellyttää tietynlaisia ympäristöön kohdistuvia asenteita, arvostuksia ja uskomuksia. Ympäristöetiikan tehtävänä pidetään käytännöllisen luontosuhteen taustalla vaikuttavien asenteiden, uskomusten ja arvostusten kriittistä tarkastelua (Oksanen, 2012, s. 20–21).

Ympäristökasvatuksen tarkastelu antroposentrismien ja syväekologian viitekehyksestä auttaa näkemään, millaista luontosuhdetta kasvatuksella tavoitellaan. Työni tutkimuskysymys onkin seuraavanlainen: *Millaiseen luontosuhteeseen ympäristökasvatuksella pyritään antroposentrismien ja syväekologian näkökulmasta?* Lähden työssäni liikkeelle antroposentrismien ja syväekologian tarkastelusta, jotta ympäristökasvatuksen tarkastelu niiden valossa on luontevampaa.

2 Antroposentrismi

Jotta voimme ymmärtää luontosuhteen, meidän tulee ymmärtää myös, minkä me määrittelemme luonnoksi Willamo (2004a) tarkentaa. Hänen mukaansa luonnon ja ei-luonnon erotte- lussa rajan vetäminen on haasteellista ja tilannekohtaista. Perinteisesti luonto määritellään usein sellaiseksi, jota ihminen ei ole muokannut ja ei-luonto sellaiseksi, mikä on ihmisen aikaansaa- ma. Willamo esittää vaihtoehtoisen tavan lähestyä luonnon määrittelemistä. Luonnon ja ei- luonnon välisen rajan vetämisen sijaan jatkumojattelu tarjoaa paremman tarkastelutavan. Jat- kumojattelussa ekologinen ja inhimillinen ulottuvuus ovat jatkuvasti läsnä. Esimerkiksi ihmi- nen on elintoimintojensa puolesta ekologiseen ulottuvuuteen kuuluva, vaikka se on samanaikaisesti inhimilliseen ulottuvuuteen kuuluva tietoisuutensa puolesta. Ainakin rajanvetoa teh- dessä tulee olla tarkkana, kun päätämme esimerkiksi ympäristönsuojelusta (Willamo, 2004a, s. 32–36).

Vastaavaan tapaan Pietarinen (2000) korostaa sitä, miten ihminen on biologisesti osa luontoa ja ihmispopulaatiot merkittävä osa monia ekojärjestelmiä. Ihmisen muusta luonnosta kuitenkin erottaa ylivoimaisesti kehittynein tietoisuus ja moraalinen vastuullisuus. Pietarisen sanoin ih- minen tulisi nähdä sekä ekojärjestelmän osana että luontoa käyttävänä ja täten vastuullisena toimijana (Pietarinen, 2000, s. 39). Pietarinen puhuu luonnon käyttämisestä, mutta syväekolo- geille luonto ei ole passiivinen tai arvoton toimija, vaan kaikenkattava, muuttuva ja luova (Oit- tinen, 2011, s. 14). Rogers (1994, s. 16) on määritellyt luonnon paikalliseksi, moninaiseksi, osallistavaksi ja sykliseksi – toisin sanoen yhteisöksi.

Luonnon käsite rinnastetaan ympäristön käsitteeseen hyvin vahvasti Suomelaa ja Ta- nia (2004, s. 46–48) tulkiten. Ympäristön käsitteeseen sisältyvät sekä luonnonvarainen että ra- kennettu ympäristö. Perinteisen luonto ja ei-luonto erotte- lussa luonto viittaa näin luon- nonvaraiseen osaan, joka muokkaantuu autonomisesti ekojärjestelmien lakien mukaisesti eli il- man ihmisen vaikutusta. Tällaista koskemattoman ja muokatun luonnon erotte- lussa ei sovi ottaa silti tarkkana rajanvetona, koska myös muokattu luonto toimii ekologisten lakien mukai- sesti. Luonto ja ympäristö tarkoittavat vaihtelevia asioita riippuen tilanteesta ja käsitteiden käyttäjästä (Parikka-Nihti & Suomela, 2017, Mitä ympäristökasvatus ja kestävän kehityksen kasvatus ovat; Pietarinen, 2000, s. 39; Suomela & Tani, 2004, s. 45).

Itse nojaan työssäni pitkälti Pietarisen (2000) tarkempaan määritelmään luonnosta. Luonto ymmärretään hänen mukaansa ekologisesti eli luonto syntyy ekosysteemeistä, siis eliöiden ja niiden elinympäristöjen muodostamista kokonaisuuksista. Luonnon kohteella tarkoitetaan ekologista järjestelmää tai sen osaa, kuten lajia, eliöyhteisöä tai maapalloa kokonaisuudessaan (Pietarinen, 2000, s. 39). Käytän työssäni luonnon ja ympäristön käsitteitä rinnakkain ja niillä viitataan juuri luontoon tässä ekologisessa merkityksessä.

Luontosuhteella tarkoitetaan yksinkertaistetusti ihmisen suhdetta luontoon. Cantell (2011) avaa käsitteen kuitenkin tarkemmin. Luontosuhteeseen sisältyvät muun muassa se, mitä luonto merkitsee ihmiselle, miten luonto ilmenee ihmisen elämässä ja millainen arvo luonnolle annetaan ihmisen toimesta. Luontosuhde siis vaikuttaa luonnon kohteluun ja luonnonympäristön käyttöön. Luontosuhteeseen pohjautuen luonto voidaan nähdä vain taloudellisesti hyödyllisenä, itessään arvokkaana tai jonain siltä väliltä (Cantell, 2011, s. 332).

Niiniluoto (2000) tarkentaa, että ihminen on biologisen ja kulttuurisen evoluution myötä tutustunut luontoon ja tullut itsensä tiedostavaksi, miksi ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta on mahdollista puhua. Luontosuhde on vaihdellut eri kulttuureissa ja se on saanut sävyjä aina luonnon palvonnasta ja kunnioituksesta sen hyväksikäyttöön ja pelkäämiseen. Luontosuhdetta ovat määrittäneet luontoon kohdistuva huoli ja käsitys siitä, missä määrin ihminen on vastuussa luonnon hyvinvoinnista. Teknologinen kehitys ja sen herättämä huoli ovat johtaneet siihen, että 1960-luvulta lähtien on alettu puhua ekologisesta kriisistä. Ekologiseen kriisiin on suhtauduttu Niiniluodon mukaan kolmenlaisesti. Jotkut ajavat talouskasvua ja kilpailukykyä edelleen eteenpäin luonnon kustannuksella, toiset antavat taloudellisen kasvun jatkua kuitenkin niin, että kestävän kehityksen sopimuksia pyritään solmimaan ja muut vaativat koko länsimaisen tieteellisteknisen elämänmuodon romuttamista (Niiniluoto, 2000, s. 56–57).

Willamo (2004b) esittää, että kasvatuskulttuurissamme saattaa olla vallalla näkemys, joka erottaa ihmisen luonnosta. Ihmisen kehollisten ja biologisten tarpeiden sivuuttaminen tekee ihmisen luontosuhteen etäiseksi. Etäntyminen luonnosta tapahtuu vain tietoisuuden tasolla; ihminen on osa luontoa ja riippuvainen siitä niin kauan kuin elää ja hengittää. Willamon näkemyksen mukaan erilaisia luontosuhteita muotoutuu sen mukaan, nähdäänkö ihminen osana luontoa ja huomioidaanko tarkastelussa vain suhde ulkopuoliseen luontoon vai myös sisäiseen luontoon. Ulkoisen ja sisäisen luonnon rajapintana toimii ihmisen kehon ulkopinta. Luontosuhdetta voidaankin pitää ihmiseen kuuluvana ulottuvuutena, jossa painottuvat myös toiminnallinen ja

biologinen puoli eikä pelkästään luontoon asennoituminen, vaikka klassinen luontosuhde korostaa ajattelua (Willamo, 2004b, s. 36–42). Haila (2011, s. 68) tähdentää Willamon tapaan ihmisen yhteyttä luontoon, sillä jo aineenvaihdunta liittää ihmisen yhteen luonnon kanssa. Tällaisista näkemyksistä huolimatta antroposentrinen luontosuhde on täysin mahdollinen, sillä luontosuhde ei ole riippuvainen faktoista, vaan muun muassa suhtautumisesta, tunteista, tiedostamisesta, vastuuntunnosta ja ennen kaikkea kulttuurista, yhteiskunnasta sekä historiasta. Tarkastelen työssäni ääripäiden luontosuhteita löytääkseni paremmin sävyjä ympäristökasvatuksesta, mutta luontosuhteita on käytännössä niin paljon kuin on ihmisiäkin.

2.1 Antroposentrinen luontosuhde

Luonnon tuhoutumisen aatehistoriallisia syitä selvittäessään useampi henkilö on tutustunut ihmiskeskeisyyteen eli antroposentrismiin Oksasen (2012) mukaan. Ihmiskeskeisyys näkyy siinä, miten luonto alistetaan ihmiskunnan omia tarpeita ja päämääriä varten. Tämä alistaminen ja hallinta koetaan ihmiskeskeisyydessä oikeutetuksi. Antroposentriseen ajatteluun kuuluu ihmisen näkeminen erityisasemassa olevana ja tällaista ajatusmallia onkin länsimaisessa filosofiassa ja teologiassa pääsääntöisesti pyritty puolustamaan ja oikeuttamaan. Antroposentrismin on nähty osaltaan aiheuttavan kielteisiä ympäristövaikutuksia ja sitä on kritisoitu myös siitä, miten sen vallitessa ei voida muodostaa käytännöllistä ja ekologista luontosuhdetta (Oksanen, 2012, s. 141–142).

Arvot voidaan jakaa ihmiskeskeisiin ja luontokeskeisiin. Ihmiskeskeisestä näkökulmasta luonto saa arvokkuutensa ihmiskeskeisten arvojen välineenä; luonto siis tuottaa ihmisten kannalta hyödyllisiä asioita. Tällöin luonnolle ja sen kohteille jää vain välillinen arvo, kun itseisarvo kuuluu pääsääntöisesti ihmiselle. Luonnon käyttö perustuu näin ihmisen hyvinvoinnin ja taloudellisen toiminnan edistämiseksi, mikä voidaan nähdä ihmisen vastuullisuutena itse itselleen eikä luonnolle. Toisaalta ihmisen vastuuta luonnosta synnyttää Passmoren mukaan kestävä kehityksen periaate, mutta kestävä kehityksenkin voi ajatella vain ihmisen hyödyn kautta. Kun kestävä kehitys ajatellaan antroposentrisesti, seuraavilla sukupolvilla tulee olla myös mahdollisuus hyväksikäyttää luontoa. Ihminen voidaan nähdä jopa Jumalan suomassa tehtävässä suojellessaan ja muokatessaan luontoa eli käyttäessään sitä myös omiin tarkoituksiinsa. Ihmiskeskeisesti ajateltuna luonto tarjoaa hyödyllisyysnäkökulman lisäksi kiinnostavia tutkimusai-

heita, esteettisiä elämyksiä ja välineitä eettiseen kasvuun. Yhtä kaikki antroposentrisessä tarkastelussa yksilöllinen ja yhteisöllinen vastuu luonnosta perustuu ihmiseen ja sen arvoon (Niiniluoto, 2000, s. 57–58; Oksanen, 2011, s. 83; Pietarinen, 2000, s. 38, 44).

Vaikka antroposentrismiin on suhtauduttu muun muassa Kopninaa, Washingtonia, Tayloria ja Piccoloa (2018) mukailleen kriittisesti ympäristöstä huolestuneiden toimesta, jotkut ympäristöetiikan edustajat ovat löytäneet kritiikille vasta-argumentteja. Antroposentrismin kritiikkiä on pidetty harhaanjohtavana, koska siinä ei erotella oikeutettuja ja ei-oikeutettuja välittämisen muotoja toisistaan. Kopnina kollegoineen viittaa Haywardin (1997) esittämään, jonka mukaan hyväksyttävää olisi välittää oman lajinsa edustajista, muttei muiden lajien kustannuksella tai niiden ylitse. Jotkut antroposentrismin kritiikin kritisoijat näkevät ihmisten ympäristövaikutukset hyvin erilaisina johtuen ihmisten epätasa-arvoisuudesta, miksi ympäristönsuojelun edellytyksenä tulisi olla antroposentrismin kitkemisen sijaan epätasa-arvoisuuden poistaminen. Kolmanneksi on esitetty, että antroposentrismi toimisi itse asiassa hyvänä motivaattorina luonnonsuojelulle, kun tunnistetaan ekosysteemit ihmisen hengissä säilymisen kannalta ratkaiseviksi. Viimeisenä vasta-argumenttina antroposentrimin kritiikille Kopnina ja kumppanit nostavat ihmisen itserakkauden hyödyt; itsensä rakastaminen on hyvä lähtökohta muiden, myös ei-inhimillisten asioiden, rakastamiseen (Kopnina ym., 2018, s. 109–111). Antroposentrismiä ei ole siis pidetty läpeensä pahana, vaikka monissa yhteyksissä se esitetään negatiivisessa valossa.

Antroposeenista käytävää keskustelua on kritisoitu sen antroposentrisyydestään Toivasta ja Pelttaria (2017) lainaten. Keskustelu pohjautuu ihmisen lajiominaisuuksiin eikä yhteiskuntajärjestelmien ja niiden kehitykseen liittyvien ongelmien tarkastelu ole täten ollut hedelmällistä. Antroposentriin keskustelu irrottaisi näin ihmisen sen yhteiskunnallisesta olemisestaan. Antroposeenikeskustelussa ei ole juuri huomioitu historiallisia hierarkioita, valtasuhteita tai eriarvoisuuksia (Toivanen & Pelttari, 2017, s. 14, 16). Itse en tätä kritiikkiä täysin allekirjoita, sillä nähdäkseni yhteiskunnallista näkökulmaa on erityisesti antroposentrismin juuria etsittäessä nostettu esiin, kuten tulen seuraavassa alaluvussa esittämään. Väittäisin, että syytä antroposentrismin on löydetty yhteiskunnallisista rakenteista, mutta enemmän totena pitäisin sitä, mitä Toivanen ja Pelttari (2017, s. 25) sanovat antroposentrismin ratkaisuyrityksistä: tieteellis-teknologisia ratkaisuja etsitään silläkin uhalla, että talous- ja yhteiskuntajärjestelmissä vaadittavat syvälliset muutokset jäävät sivuutetuiksi. Ironisesti asian voisi tiivistää niin, että antroposentristä keskustelu ja sen ratkaisuyritykset sortuvat nekin antroposentrismiin.

Pihlström (1998) tuo arvokeskusteluun erilaisen näkökulman. Hänen mukaansa ympäristökeskustelussa ei tulisikaan keskustella luonnosta ja sen itseisarvosta, koska ihminen on ainoana tuntemanamme symbolikieltä käyttävänä ja sen avulla reflektoina olentona kaiken maailmassa olevan arvon lähde. Ympäristökeskustelussa tulisi näin ollen keskittyä ihmiseen ja ihmisen paikkaan maailmassa. Jäsennämme luonnon omien käsitteellisten viitekehyksiemme ja toimintamme valossa, miksi luonto on väistämättä inhimillistettyä luontoa. Tällainen ajattelu asettaa ihmiskeskeisyys-luontokeskeisyys vastakkainasettelun kyseenalaistettavaksi, koska emme voi käsitellä luontoa ei-antroposentrisestä näkökulmasta. Käsitellessämme luontoa ihmisinä luonto on aina alistettuna ihmisymmärrykselle. Pihlström puhuuikin maltillisesta antroposentrismistä, jossa tunnustetaan se, miten ilman ihmistä ei ole luontoa tai mahdollisuutta keskustella luonnon tuhoutumisesta, mutta sen ei tarvitse johtaa ihmislajin jalustalle nostamiseen muun luonnon kustannuksella. Edellistä tarkentaen luonto on siis olemassa empiirisesti ilman ihmistä, mutta luonnon kokemuksellinen jäsentäminen päättyy ilman ihmistä. Kiteyttäen Pihlströmin ajatusta antroposentrismi on ympäristökeskustelun suoranainen ehto (Pihlström, 1998).

2.2 Antroposentrismen juuret

Koska antroposeenin kautta ei ole virallisesti hyväksytty, sille on historiassa ehdolla erilaisia alkamisajankohtia. Lummaan (2017, s. 69) mukaan tämänhetkisessä antroposeenikeskustelussa pohjana toimii Crutzenin ja Stoermerin lyhyt artikkeli The ”Anthropocene”, joka ilmestyi Global Change Newsletterissä. Crutzen ja Stoermer (2000) ehdottavat 1700-luvun jälkipuoliskoa antroposeenin alkamisajankohdaksi, koska silloin jäätiköistä otetuissa näytteissä alkoi näkyä ilmaston kasvihuonekaasupitoisuuksien, etenkin hiilidioksidin ja metaanin, nousu. Samoihin aikoihin kehitettiin höyrykone ja järvien ekosysteemit kokivat isoja muutoksia (Crutzen & Stoermer, 2000, s. 17–18). Lummaa (2017, s. 69) viittaa 1700-luvun jälkipuoliskon olleen teollistumisen kannalta merkittävää aikaa.

Lewis ja Maslin (2015) ovat tehneet tarkastelua antroposeenin mahdollisesta aikaikkunasta ja he päätyivät ehdottamaan kahta erityisesti ilmakehän muuttumisen kannalta merkittävää vuosilukua eli vuotta 1610 ja 1964. Vuotta 1610 he pitävät antroposeenin kannalta merkityksellisenä, sillä kyseisenä vuonna ilmaston hiilidioksidipitoisuus laski minimitasolle ihmisen toiminnan seurauksena, joka johti viimeiseen pieneen jääkauteen ennen ilmaston lämpenemistä. Ihmisten ja muiden lajien mannertenvälinen liikkuvuus oli päässyt vauhtiin, mikä osaltaan johti

muun muassa Amerikan alkuperäisväestön vähenemiseen eurooppalaisten tuomien tautien, sodan, orjuuttamisen ja nälänhädän seurauksena. Väestön väheneminen johti luonnonvarojen vähentyneeseen kulutukseen, mikä taas mahdollisti kasvillisuuden ja maaperän elpymisen, joka edelleen mahdollisti lisääntyneen hiilidioksidin sitouttamisen. Lisäksi tuohon ajankohtaan sijoitetaan merkittäviä ilmiöitä, kuten kolonialismin ja globaalin kaupankäynnin alku sekä kivihiilen käyttöönotto (Lewis & Maslin, 2015, s. 175, 177).

Vuotta 1964 Lewis ja Maslin (2015) pitävät toisena antroposeenin alkamisen kannalta merkittävänä vuotena, koska tuolloin radioaktiivisten aineiden pitoisuudet luonnossa olivat huipussaan. Muutoinkin 1900-luvun jälkipuoliskolta lähtien ihmisen toiminta ja vaikutus ympäristöön on ollut merkittävämpää kuin koskaan aiemmin. Lewis ja Maslin sen sijaan hylkäsivät suositut oletukset siitä, että antroposeeni olisi alkanut ensimmäisten havaittavissa olevien tai laajalle levinneiden ihmisten vaikutusten myötä tai edes teollisen vallankumouksen seurauksena (Lewis & Maslin, 2015, s. 176–177). Lummaa (2017, s. 70) epäilee antroposeenin aloitusajankohdan sijoitettavan vuoteen 1950, sillä vuotta on ehdotettu kansainvälisen komission toimesta merkittäväksi vuodeksi korostuneiden ydinkokeiden vaikutusten myötä. Mielestäni olennaista ei kuitenkaan ole määritellä tarkkaan, milloin antroposeeni on alkanut, vaan sitä, millaiset asiat ovat siihen johtaneet ja miten se näkyy tässä ajassa. Juurien tarkastelu on olennaista, jotta voidaan ymmärtää, miksi maailmamme ja luontosuhteemme on sellainen kuin se on.

Antroposentrismen juuria tarkastellessa on toisinaan päädytty kristinuskon syntyajalle saakka ja huomiota on kohdistettu erityisesti Raamatun teksteistä tehtyihin tulkintoihin. Erityisesti amerikkalaishistorioitsija White esitti väitteen, jonka mukaan kristinuskolla oli tekemistä antroposentrismen syntymisen kanssa, sillä kristinuskossa ihmisen luonnon hyväksikäyttöä pidettiin Jumalan tahdon mukaisena. White perusteli väitettään myös sillä, että kristinuskossa pidettiin aina uudelle ajalle asti pakanallisena epäjumalien palvontana sitä, kun luontokohdetta pidettiin pyhänä. Kristinuskon luontosuhdetta kuvailisi mielivaltaisen toiminta ilman vastuuta. Whiten tarkoitus on ollut tarkastella Raamatun tulkintahistoriaa saadakseen selvyyttä sen vaikutuksista asenteisiin ja käyttäytymiseen suhteessa luontoon eikä etsiä oikeaa Raamatun tulkintaa. Kristinuskon leimaamista on kritisoitu kuitenkin juuri Raamatun tulkinnallisesta näkökulmasta kysyen, miten ei-kristillisissä kulttuureissa syntyneet ympäristöongelmat selitettäisiin, jos kristinuskko olisi ympäristöongelmien syynä (Niiniluoto, 2000, s. 57; Oksanen, 2012, s. 142–146).

Ympäristöä tuhoavan toiminnan taustalle on ehdotettu Oksasen (2012) mukaan sosiaalishistoriallisia seikkoja, kaupungistumista, vaurastumista ja väestönkasvua, jotka ovat seurausta kapitalismin ja demokratian synnystä, jotka taas ovat saaneet perustansa juutalais-kristillisestä perinteestä. Näiden lisäksi antroposentrismen juuria voidaan paikantaa antiikin Kreikan filosofien ajatteluun. Antiikin filosofiassa Aristoteles kannatti teleologista luontokäsitystä, jossa kaikki olevainen oli hierarkkisessa suhteessa niin, että alemmat olennot palvelivat ylempiä. Ihminen oli hänen mukaansa ylempi ja oikeutettu hyödyntämään luontoa omiin tarpeisiinsa rationaalisuutensa vuoksi. Ihmisen ylemmyyden puolesta puhui keskiajalla myös filosofi Tuomas Akvinalainen ja hän perusteli sitä muun muassa sillä, että ihminen on Jumalan kuvana muita kuolevaisia ylempänä. Passmore on kuitenkin tuonut esille, ettei teleologisesta luontokäsityksestä tarvitse tehdä tulkintaa, että ihminen voi muokata maailmaa käytännössä omien halujensa mukaan, vaikka uudella ajalla sitä käytettiin entistä enemmän toiminnan oikeuttajana (Oksanen, 2012, s. 147–151).

Uuden ajan alussa syntyneitä subjektikäsitteitä on pidetty ekologisessa filosofoinnissa ja muissakin virtauksissa Oittisen (2011) mukaan yhtenä ekologisen kriisin keskeisenä syynä. Tuolla subjektikäsitteellä viitataan katsantokantaan, jossa subjekti on yksilöllinen, isoitu ja egoistinen. Erityisen mielenkiintoisesti Oittinen esittelee tiettyjä henkilöitä, joita on pidetty syyllisinä edellä kuvatun subjektikäsitteiden syntymiseen: Francis Baconin aforismia ”Tieto on valtaa” ja Rene Descartesin selvää erottelua ajattelevan Minän ja aineellisen luonnon välillä on erityisesti syyllistetty. Oittinen itse pitää kuitenkin Descartesin syytelyä kohtuuttomana, koska hänen esittämänsä dualismi ei ole sillä tavalla ympäristöpoliittista. Descartes ei siis puolusta esimerkiksi ydinvoimaa ja hän korostaa subjektin vapautta eli erilaisista kehitysmahdollisuuksista valitsemisen mahdollisuutta (Oittinen, 2011, s. 11–12).

Vasta sittemmin on lisääntynyt keskustelu ja kehittäminen vihreän ja kestävä talouden saralla, miksi taloudellisessa toiminnassa ei ole keskeisimpänä ajateltu luonnon etua. Haila (2011) esittääkin taloudellisen toiminnan olevan ihmisen luontoon kohdistaman muutosvoiman taustalla. Hän mainitsee modernin taloustieteen klassikoista Adam Smithin ja Karl Marxin, jotka ovat korostaneet talouden perustuvan vahvasti luonnon hyödyntämiseen. Talous johtaa peltojen raivausta, metsienhakkuuta, aineiden kiertokulkuun puuttumista ja ekosysteemien muokkaamista. Taloudellinen toiminta on yhä laajemmin levittäytynyt biosfäärille. Haila nostaa myös antroposentrismen synnyn selittämisen kannalta suosittua teollistumisen niin ikään yhdeksi luonnon ja luontosuhteen kannalta merkittäväksi ongelmaksi. Teollistuneessa yhteiskunnassa on hänen

mukaansa jopa ajateltu, että teollistuminen olisi vapauttanut ihmisen ekologisista sidonnaisuuksistaan. Talous ja teollisuus eivät kuitenkaan ole luonnosta irrallisia tai sitä korvaavia, vaan luontoa täydentäviä (Haila, 2011, s. 75–76).

1600-luvun lopulla antroposentrismen perinteen nähtiin haihtuvan, mutta itse asiassa se muutti muotoaan Oksasen (2012) mukaan. Antroposentrismi keskittyi tuon muutoksen jälkeen enemmän käytännölliselle tasolle, sillä luontoa koskevaa tietoa käytettiin entistä enemmän tavoitteena luonnon hallitseminen. Luontoa koskeva tieto ei ollut itsessään arvokasta, vaan välillisesti, koska tiedolla voitiin edistää ihmisen etua. Muun muassa luontoasenteisiin perehtynyt Merchant oli sitä mieltä, että luonnosta alettiin uudella ajalla puhua aiempaa mekaanisemmin ja materialistisemmin eikä luontoa käsitelty enää elollisena ja orgaanisena, mikä edesauttoi epäkunnioittavan luontoasenteen ottamista (Oksanen, 2012, s. 151–155).

Antroposentrismen juuria etsiessä on tärkeä huomata kysymys, joka on esitetty ympäristöongelmien taustavaikuttajista Oksanen (2012) kertoo. On nimittäin oleellista pohtia, ovatko asenteet ja tässä tapauksessa usein väärinä pidetyt asenteet edes ympäristöongelmien selittäjiä. Tällainen kyseenalaistus voi kuitenkin pahimmillaan johtaa deterministiseen näkemykseen. Determinismissä ajatellaan, ettei ihminen voi hallita ympäristöön kohdistuvia tuhoja, vaikka ihminen voi tuhoutumista omilla toimillaan edistää. Muutoksen mahdollisuudesta huolimatta on muistettava, ettei maailmankatsomuksellista perinnettä voida hylätä yksinkertaisesti, koska se on juurtunut niin syväälle länsimaiseen elämään (Oksanen, 2012, s. 146–147, 164).

3 Syväekologia

Ympäristöfilosofi Arne Næss tunnetaan syväekologian perustajana Väyrysen (2006) mukaan. Syväekologia on radikaalin ympäristöajattelun suuntaus, jossa koskemattoman luonnon itseisarvo tunnustetaan ja ihmisen vaikutuksen luontoon halutaan supistuvan huomattavasti. Ihminen nähdään muiden lajien kanssa samanarvoisena (Väyrynen, 2006, s. 186–187). Radikaaliliudella viitataan Lähdetä (1997) mukailleen siihen, että ihmisen luontosuhde ja luonnon prosessien tuhoutuminen nousevat keskeisiksi kysymyksiksi ja näiden kysymysten ratkominen vaatii teknologisen sivilisaation radikaalia muutosta. Tiivistäen syväekologia on luontokeskeistä ajattelua, jossa tuomitaan länsimaisen sivistyksen ihmiskeskeisyys ja ympäristökriisin alkulähteet pyritään löytämään maailmankuvan perusteista (Lähde, 1997, s. 31–32).

Väyrynen (2006) tarkentaa Næssin ajattelua ottamalla esille käsitteen itserealisointi. Itserealisointi tarkoittaa kaikkien elävien olioiden synnynnäisen potentian aktiivista toteuttamista. Tämä tarkoittaisi sitä, että luonnon luovaa toimintaa tulisi kaikessa moninaisuudessaan edistää ja kunnioittaa, mikä tietysti luo pohjaa luonnonsuojelulle. Ylipäänsä ajattelussaan Næss nojaa paljon ympäristöfilosofian klassikkonakin pidetyn Spinozan ajatteluun, vaikka Spinozan esittämiä käsityksiä on pidetty ihmiskeskeisinä ja ongelmallisina. Ihmiskeskeisyys näkyy esimerkiksi siinä, että hän tunnusti näkyvästi ainoastaan lajisolidarisuuden ihmisten kesken. Næss viittaakin itserealisoinnista puhuessaan nimenomaan yksilölliseen asiaan, jolloin lajin käsite jää huolimatta biologisesta ja ekologisesta keskeisyydestään vaille huomiota. Næss kuitenkin korostaa ajattelussaan luontoa rakkautemme kohteena. Næss tarkentaa, ettei mikään laji saa suhteessa toiseen lajiin suurempaa olemassaolon oikeutta. Nykypäivänä tosin tunnustetaan ekosysteemeistä avainlajeja, jotka ovat luonnonarvojen ja -suojelun näkökulmista tärkeämpiä (Väyrynen, 2006, s. 186–193).

Syväekologiassa kritisoidaan erityisesti modernin subjektikäsitystä, jossa ihminen nostetaan luonnon yli ja siitä erilliseksi Oittista (2011) lainaten. Syväekologiassa pyritään välittämään muun muassa seuraavanlaisia arvoja, jotka syväekologian uranuurtaja Arne Næss on muotoillut: kaikella elämällä, niin eläimillä kuin kasveillakin, on oikeus kehitykseen ja kaikella elämällä on itseisarvo. Tällaisessa ajattelussa keskeistä on havaita ihmisen olevan osa suurempaa kokonaisuutta (Oittinen, 2011, s. 11–12). Syväekologian arvot muistuttavat Pietarista (2000) tulkiten luontokeskeisiä arvoja. Luontokeskeisesti ajateltuna arvostamme luontoa tai sen osaa sen itsensä vuoksi, jolloin luonnolla tai sen osalla on meille välitöntä, luonnollisiin ominaisuuksiin perustuvaa, arvoa. Luontokeskeisten arvojen perustaksi on ehdotettu tuntoisuutta eli kykyä

nautinnon ja tuskan kokemiseen sekä eliöiden kukoistusta tai hyvinvointia. Kukoistaminen merkitsee sitä, että yksilö toteuttaa tunnusomaisia lajiominaisuuksiaan ihmisen asenteista riippumattomassa objektiivisessä tilassa (Pietarinen, 2000, s. 44, 49–50). Nämä arvoperustat ovat sinällään ongelmallisia, koska niihin ei sisälly ajatusta esimerkiksi siitä, että ilmasto voisi olla itsessään arvokas, koska se ei ole tuntoinen elementti eikä voida sanoa ilmaston toteuttavan lajityypillisiä ominaisuuksia.

Suomalaisessa kontekstissa syväekologista katsantoa edustaa Oittisen (2011) mukaan Pentti Linkola. Linkolan tuotantoa leimaa ihmisen erityisaseman kiistäminen. Linkola kannattaa vihreään filosofiaan hyppäämistä, mikä tarkoittaisi täydellistä näkökulman vaihdosta länsimaisessa ajattelussa. Vihreässä filosofiassa ihminen, ihmisen toiveet ja haaveet eivät ole keskiössä, vaan vihreän luonnon tuottokyky, varallisuus ja kantokyky. Linkola asettaa syväekologialle tyypillisesti edistyksen vaatimuksen ja elämän jatkumisen vaatimuksen toisensa kumoaviksi vaatimuksiksi, miksi hän ehdottaa teollisen maailman rakenteiden, organisaatioiden ja instituutioiden purkamista tai vähintään supistamista säästöliekille (Oittinen, 2011, s. 11–13).

Lähde (1997) kuvailee syväekologien suorastaan vaativan ihmisen paluuta luontoon vedoten ekologian ja evoluutioteorian tuloksiin. Hän määrittelee syväekologian negatiivissävytteisesti hybridiksi, jossa on kyse luonnon alkuperäisen kokemisen innosta ja katastrofien ennustamisesta. Lähde nimeää syväekologian provosoivasti tuomiopäivän profeettojen pessimismiksi. Tähän liittyen hän tuo esille kritiikkinsä kohdistuen syväekologian tehottomuuteen esittää yhteiskunnan muuttamisen tapoja ja taloudellis-poliittisten järjestelmien vaikutuksia. Syväekologiaa leimaa suoraviivaisuus ilman varsinaista poliittisuutta. Hän peräänkuuluttaa syväekologialta käytännön toimintaa, ja vieläpä radikaalia sellaista, koska vaaditut muutokset ovat merkittäviä sivilisaatiomurroksia (Lähde, 1997, s. 33–35).

Oittinen (2011) tuo esille ristiriidan koskien syväekologisen katsomuksen päämäärää. Elämän ja luonnon suojele näyttäytyy hyväksyttävänä ja toivottavana päämääränä, mutta samalla syväekologian sanoma aiheuttaa eettisen naturalismin ongelman. Eettisen naturalismin ongelma viittaa tilanteeseen, jossa ihmisen etuoikeutetun aseman purkaminen johtaa siihen, ettei ole olemassa luonnon laeista eroavaa moraalista maailmaa. Tällainen ajattelu oikeuttaisi muun muassa luonnonvalinnan periaatteet myös ihmisyhteiskunnassa. Eettisen naturalismin lähtökohdasta ei ole mahdollista pitää luonnon ja ihmiskunnan säilymistä tai ylipäänsä luonnon ja elämän suojele arvona, sillä luonnonvalinta ohjaa elämää ja kuolemaa (Oittinen, 2011, s. 13–14).

Lähde (1997) tuo esille myös muunlaista kritiikkiä, jota syväekologiasta on esitetty. Syväekologiaa on syytetty erityisesti vasemmistolaisen radikaalin ekologisen väen toimesta äärioikeistolaisuuden modernisoimisesta. Lähde kirjoittaa syväekologian reagoineen kritiikkiin puhdasoppisuuden pyrkimyksellä. Puhdasoppisuus tarkoittaa irtisanoutumista kaikista muista ajattelun ja toiminnan suuntauksista. Tämä on itseasiassa vaikeuttanut syväekologian yhteistyökykyisyyttä, mikä voi todella lisätä riskiä äärioikeistolaistumiselle. Lähde muutenkin korostaa syväekologian mustamaalaamisen sijaan yhteistyön merkitystä eri ajattelijoiden ja toimijoiden kesken, sillä syväekologia ei yksinään voi tavoittaa ekologisen kriisin ongelmakenttää kokonaisuudessaan (Lähde, 1997, s. 34–35).

Olen tarkoituksellisesti esittänyt tässä yhteydessä enemmän syväekologiaan kohdistettua kritiikkiä ja antroposentrismien yhteydessä siihen kohdistettua puolustusta. Tämä siksi, että antroposentrismi on monissa yhteyksissä esitetty negatiivisessa valossa ja syväekologia – jos ei positiivisessa – niin ainakin paremmassa valossa. Näin halusin tuoda esille sen, miten tarkoitukseni ei ole esittää kumpaakaan luontosuhdetta toista parempana vaihtoehtona, koska se ei nähdäkseni ole edes mahdollista; ehkä paras on jotain näiden väliltä. Tähän ajatukseen tulen vielä pohdinnassa palaamaan. Itse asiassa tällainen puolustusten ja kritiikkien esittäminen ei ollut vain tarkoituksellinen teko, vaan lähdemateriaaleista kumpuava valinta. On ilmeistä, että vahvat ääripään suuntauksset herättävät vahvoja vasta-argumentteja eikä filosofinen ympäristöajattelu ole ongelmatonta.

4 Ympäristökasvatus antroposentrismän ja syväekologian välissä

Siljander (2002, s. 26) tuo esille Kantin korostaman näkemyksen, jonka mukaan ihminen tulee ihmiseksi kasvatuksen avulla. Tähän nojaten kasvatus näyttäytyy ihmisyyden luojana; kasvatus tekee meistä sellaisia kuin olemme. Kantin näkemys nostaa kasvatuksen arvoon arvaamattomaan, kun puhutaan luontoa kunnioittavan luontosuhteen muodostamisesta. Ympäristökasvatuksen tavoitteiden tarkastelu on perusteltua antroposentrisestä ja syväekologisesta valosta seuraavan Värin (2018) esittämän oivalluksen perusteella. Kasvatus on kietoutunut aikansa vallitseviin ideologioihin, käsityksiin, aatteisiin ja valtasuhteisiin, joten kasvatuksen arvomaailma kehittyy eri aikakausina erilaisten vallitsevien ideologioiden vaikutuspiirissä (Väri, 2018, s. 140–141). Mielestäni näihin näkemyksiin nojaten kasvatuksen kentällä tulisi keskustella enemmän kilpailevista ympäristöaatteista, sillä kasvatus sisältää mahdollisuuden muuttaa elämänmuotoamme ja sen taustalla olevaa maailmankuvaa.

Värin (2018) mukaan luontosuhteemme on ihmiskeskeinen ja ajattelemme olevamme maailman omistajia. Samalla tulemme siirtäneeksi ongelmia tuleville sukupolville. Hänen mukaansa kasvatusta onkin uudistettava, sillä tämänhetkisen sosialisaaion ja kasvatuksen seurauksena tuotemaailman ja kulutusyhteiskunnan sitoumukset ja uskomukset opitaan itsestäänselvyyksinä. Kasvatus ja koulutus ovat niin kietoutuneina näihin sitoumuksiin ja uskomuksiin, että luontosuhteen muuttaminen uudeksi ja viisaammaksi ei onnistu ilman maailmankuvan perusoleutusten muokkaamista (Väri, 2018, s. 11–27). Tähän nojaten ympäristökasvatuksen ja kasvatuksen ylipäänsä on muututtava perustavanlaatuisesti. Tulkitsen muutostarpeen tarpeeksi muuttaa antroposentristä maailmankuvaa lähemmäs syväekologista maailmankuvaa. Luontosuhteen puolestaan tulisi muuttua uudeksi ja viisaammaksi – siihen, mitä se tarkoittaa perehdyn paremmin kasvatuksen kentällä luontosuhteelle asetettujen tavoitteiden kautta.

Työni kannalta on keskeistä käsitellä kasvatuksen teemaa myös ilman ympäristöä etuliitteenä. Toivon, että sen kautta avautuu paremmin se, miksi juuri kasvatus voidaan nähdä luontosuhteen ja ylipäänsä maailmankuvan muuttamisen kannalta erityislaatuksena mahdollisuutena. Siljander (2002) esittää kasvatuksen toiminnaksi, jonka jäsentelyssä korostuneita piirteitä ovat intentionaalisuus, interaktiivisuus, interaktion epäsymmetrisyys sekä pakon ja vapauden ristiriita. Ensinnäkin kasvatus on intentionaalista eli päämääräsuuntautunutta toimintaa, joka ilmenee tavoitteellisena, tarkoituksellisena ja tietoisena toimintana. Tästä näkökulmasta kasvatus voidaankin ymmärtää tietoisena vaikuttamisena kasvatettavan kasvu- ja sivistysprosessiin. In-

tentionaalisuus viittaa myös siihen, että kasvatuksella pyritään ylittämään yhteiskunta- ja elämänmuoto, jossa kasvattaja ja kasvatettava parhaillaan toimivat (Siljander, 2002, s. 25–26). Intentionaalisuus kasvatuksen piirteenä edesauttaa kunnioittavamman ja vastuullisemman luontosuhteen saavuttamista, kun tavoite on yhteisesti jaettu, tiedostettu ja selkeä. Kasvatuksen intentionaalisuus siis mahdollistaa antroposentrisen luontosuhteen ja elämäntavan ylittämisen niin halutessamme.

Kasvatus on interaktiivista siitä yksinkertaisesta syystä, että kasvatuksessa vähintään kaksi ihmistä toimivat keskenään vuorovaikutuksessa Siljander (2002) jatkaa. Kasvatus on kuitenkin erityisellä tavalla vuorovaikutteista, jolloin puhutaankin pedagogisesta interaktiosta. Kasvattajan ja kasvatettavan välinen suhde ajatellaan pedagogiseksi usein siitä syystä, ettei se ole tasavertainen, vaan vuorovaikuttajat toimivat eri kompetensseilla. Tästä päästään pedagogisen interaktion epäsymmetrian näkökulmaan; kasvatuksessa kasvattaja ja kasvatettava eivät ole tasavertaisia, joten vuorovaikutus ei voi olla samanlaista kuin kahden täysi-ikäisen välinen sosiaalinen vuorovaikutus. Epäsymmetria syntyy myös siksi, että kasvattajalla on vastuunsa kasvatettavan kompetenssien tuottamisessa ja kasvatettavan itsenäisen toimintakyvyn kehittämisessä. Vastuu ei kuitenkaan ole yksin kasvattajalla, sillä kasvatettavalta vaaditaan jatkuvasti itsenäistä toimintaa (Siljander, 2002, s. 27–28).

Vastuun jakautuminen kasvattajalle ja kasvatettavalle johtaa pakon ja vapauden ristiriitaan, jota tyypillisesti pedagogiseksi paradoksiksi kutsutaan. Kun kasvatuksessa vaaditaan itsenäistä toimintaa, se luo pakon aspektin kasvatukseen, vaikkakin sen pakon tarkoituksena on nimenomaan edistää vapautta ja itsenäisyyttä. Siljander esittää Kantin muotoileman kysymyksen, joka kiteyttää ristiriidan yhteen lauseeseen: “Miten kultivoida vapautta pakolla?” (Siljander, 2002, s. 28). Kasvatus ei siis ole kasvatettavan ulkoista muuttamista, vaan muutosta toivotaan tapahtuvaksi myös sisäisesti. Kasvatus yhdessä koko yhteiskuntaelämän kanssa antaa ikään kuin raamit luontosuhteen muodostumiselle, mutta viime kädessä kasvatettava luo itse oman luontosuhteensa.

4.1 Ekososiaalinen sivistys ja sosialisaatio

Pedagogisen paradoksin tarkempi käsittely vaatii sivistyksen ulottuvuuden huomioimisen, koska kasvatuksen käsite ei tavoita sitä itsemääräytyvyyttä, johon kasvatuksella pyritään vaikuttamaan Siljanderia (2002) lainaten. Modernisti sivistys määritellään luovaksi prosessiksi,

jossa ihminen muokkaa ja kehittää omalla toiminnallaan niin itseään kuin kulttuurista ympäristöäänkin. Sivistys sisältää pyrkimyksen edistyneempään elämänmuotoon eli olemassa olevan ylittämiseen. Yksinkertaistetusti sivistys ymmärretään ihmiseksi tulemiseksi, joka vaatii kasvatuksen aisaparikseen. Sivistys voidaan nähdä myös prosessina, jossa luonnonolennosta tulee kulttuuriolento, ikään kuin enemmän ihminen. Tällä prosessilla ei ole lopputilaa, vaikka siinä kyseenalaistetaan nykyisyys (Siljander, 2002, s. 29, 31–33, 36).

Siljander (2002) lisää, että kasvatusta ja sivistystä ovat mahdollisia ihmisen sivistettävyyden ansiosta. Sivistettävyyttä ymmärretään muun muassa ihmisen sopeutumiskykyä, muovautuvuutena ja kehityskykyisyytenä. Siljanderin mukaan Herbart kehitti sivistyksellisyden käsitteen, jotta olisi mahdollista osoittaa kasvatuksen tarpeellisuus ja paikka. Onkin niin, että sivistettävyyden periaatetta voidaan pitää kasvatuksen ja sivistyksen alkuedellytyksenä. Periaate kuvaa sitä, miten sivistysprosessi ei toteudu itsestään, vaan vaatii pedagogista vaikuttamista. Vasta kasvattajan, kasvatettavan ja yhteiskunnan välillä tapahtuvassa pedagogisessa vuorovaikutuksessa määräytyy se, millainen kasvatusta ja sivistysprosessi on (Siljander, 2002, s. 37–40). Sivistettävyyden ja sen mahdollistamaan sivistykseen nojaten kasvatuksen merkitys edistyneemmän elämänmuodon luomisessa vaikuttaa ilmeiseltä – sivistettävyyttä ei voida valjastaa sivistykseksi ilman kasvatusta. Millainen on sitten sivistyneempi tulevaisuus luonnon kannalta? Yksi mahdollisuus vastauksen antamiseen löytyy ekososiaalisesta sivistyksestä.

Salonen (2013) esittelee ekososiaalisen sivistyksen käsitteen. Nimensä mukaisesti ekososiaalisessa sivistyksessä ekologiset ja sosiaaliset tekijät ovat toisiinsa kietoutuneina. Tämä näkyy niin, että ihmisen olisi hyvä kestävyttä tavoitellessaan panostaa sekä luonnon elinvoimaisuuteen, ihmisoikeuksiin että vakaaseen talouteen. Tällaisen kokonaisnäkömyksen puuttuminen on aiheuttanut Salosen mukaan muun muassa sen, että halvat kulutustuotteemme on tuotettu sekä luonnon, köyhien että tulevien sukupolvien kustannuksella. Talouden perustana tulisi siten olla ekososiaalinen sivistys, joka kohdistaa huomionsa ihmisoikeuksiin, tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen sekä luonnon monimuotoisuuteen ja luonnonvarojen riittävyyteen. Ekososiaalisen sivistyksen tarpeellisuutta voidaan Salosta mukailien perustella ekologisella ja sosiaalisella sivistymättömyydellämme, jotka ilmenevät esimerkiksi juuri kestäättömänä kulutuksena ja lapsityövoiman käyttönä (Salonen, 2013, s. 42–46).

Ekososiaalista sivistystä määrittävät neljä arvoaspektia Salosen (2010) mukaan: vapaus ja vastuu, ekologinen eheys ja monimuotoisuus, ihmisten keskinäinen riippuvuus sekä demokratia, väkivallattomuus ja rauha. Vapaus ja vastuu kääntyy ekologisen esimerkin mukaisesti niin, että

ihmisellä on vapaus hengittää puhdasta ilmaa, joka kuitenkin synnyttää vastuun ilman puhtaudesta huolehtimisesta. Ekologisen eheyden ja monimuotoisuuden aspektista vannotaan elämän ja luonnon kauneuden säilymisen nimeen sekä tunnustetaan ihmisen riippuvuus luonnosta. Ihmisten keskinäisellä riippuvuudella viitataan siihen, miten ekososiaalinen sivistys vaalii oikeudenmukaisuutta, yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa, suvaitsevaisuutta ja solidaarisuutta. Demokratia, väkivallattomuus ja rauha yhtenä arvoaspektina sisältävät ajatukset yksinkertaisesti ihmisarvosta, vapaudesta, turvallisuudesta, osallistavuudesta ja oikeudenmukaisuudesta (Salonen, 2010, s. 58–60).

Salonen (2013) jatkaa ekososiaalisen sivistyksen luovan kestäväälle kehitykselle pohjan ja sen siemen perustuukin siihen havaintoon, että perustarpeiden tyydyttämisen jälkeen onnellisuutta kasvattavat materiaalien seikkojen sijaan enemmän henkiset asiat. Henkiset asiat voivat periaatteessa kasvattaa onnellisuutta rajattomasti. Mitä ekososiaalinen sivistys sitten voi antaa? Ekososiaalinen sivistys lisää tietoisuutta ympäröivästä maailmasta ja huolta planeetasta kokonaisuudessaan. Ekososiaalinen sivistys mahdollistaa siis sen, että huomaamme valintojemme lyhytnäköisyyden ja itsekeskeisyyden. Parhaimmillaan ekososiaalinen sivistys ei pysähdy ajatuksen tasolle, vaan ilmenee aktiivisena kansalaisuutena jokapäiväisessä elämässä. Edellä kuvattuun viitaten myös kasvatuksella olisi tavoiteltava ekososiaalista sivistystä – kriittistä ajattelua, joka pyrkii ylittämään rajallisen maapallon haasteita (Salonen, 2013, s. 48, 51, 62, 64–65).

Lisäksi socialisaatio on kasvatuksen ja sivistyksen käsitteen kanssa kiinteässä yhteydessä. Helkama ja kumppanit (2015, s. 51) määrittelevät socialisaation prosessiksi, jossa yksilö tulee yhteiskunnallisesti toimintakykyiseksi omaksuttuaan yhteiskunnassa toimimiseksi tärkeitä tietoja, taitoja, sääntöjä, käsityksiä ja asenteita. Siljanderin (2002) mukaan modernissa pedagogiikassa socialisaatiota on pidetty keskeisenä tehtäväalueena ja kasvatuksessa tulisikin huolehtia siitä, että tärkeänä pidetty kulttuuriperintö siirtyy eteenpäin seuraaville sukupolville. Erityisesti on tähdennetty kasvatuksen tietoista roolia socialisaatioprosessin edistämässä. Socialisaation ja kasvatuksen yhteydessä piilee kuitenkin jälleen paradoksi: miten socialistaa yhteiskunnan jäseneksi, kun samalla yhteiskuntaa tietoisesti kyseenalaistetaan (Siljander, 2002, s. 43–46)? Näen tämän paradoksin näkyvän erityisen hyvin ympäristökasvatuksen tematiikassa. Miten kasvattaa antroposentrisen luontosuhteen valtaamaan yhteiskuntaan niin, että voimme saavuttaa ekososiaalisen sivistyksen?

Niin ikään Peltonen (2018) esittää, ettei kasvatusta voi tapahtua irrallaan yhteiskunnallisesta kontekstista. Yhteiskunnan ja kulttuurin muodostama kokonaisuus mahdollistaa ihmisyyden kehittymisen täyteen potentiaaliinsa. Kasvatuksella ei kuitenkaan pyritä pelkästään uusintamaan yhteiskuntaa sellaisenaan, vaan kasvatuksella tähdätään myös yhteiskunnan muuttamiseen. Kasvatuksella pyritään siis yhteiskunnan ja kulttuurin parhaiden elementtien säilyttämiseen ja niiden jatkokehittelyyn sekä huonojen elementtien kehittämiseen tai jopa hävittämiseen. Kasvattaja on pedagogisessa suhteessa vastuussa siitä, että tällainen pyrkimys toteutuisi (Peltonen, 2018, s. 49–51). Kaikki edellä esitetty minusta todistaa sen, miten kasvatusta on nähtävä keinona yhteiskunnan tämänhetkisen elämänmuodon ylittämiseen, mutta myös sen, miten kasvatusta yksinään ei riitä. Yhteiskunnalliset rakenteet eivät ole murrettavissa ajatuksen voimalla, vaan niiden murtamiseksi olisi keksittävä myös konkreettisia ratkaisuja. On ymmärrettävää, miten yhteiskunnan uudelleen rakentaminen ja kehittäminen herättävät voimattomuutta, mutta lopulta meidän olisi minusta luotettava siihen, että ajatusmalleihin ja luontosuhteeseen vaikuttaminen tuovat mukanaan ratkaisuja. Ratkaisujen etsimiseen tarvitaan tahtoa, joka parhaimmillaan kumpuaa juuri vastuullisesta ajattelusta.

4.2 Ympäristökasvatus

Kuten aiemmin toin esille, itse miellän luonnon ja ympäristön käsitteet samaa tarkoittavina työssäni. Halusin kuitenkin tuoda esille, mitä ympäristön käsitteellä voidaan tarkoittaa avartaakseni ympäristökasvatuksen kohteiden laajaa kirjoa. Cantell, Aarnio-Linnanvuori ja Tani (2020) löysivät kielitoimiston sanakirjasta viisi erilaista määritelmää ympäristölle. Ympäristö voidaan ymmärtää jotakin ympäröiväksi alueeksi, ihmistä ympäröiväksi luonnoksi, ihmisen miljöökseksi eli elinoloiksi, lähiympäristön ihmisiksi vaikutteineen sekä laitteiden ja ohjelmien kokonaisuudeksi. Nykyisessä ympäristökasvatuksessa keskeisiä määritelmiä ovat kolme ensimmäistä. Toisinaan ympäristö saatetaan mieltää synonyymina luonnolle, mikä on ympäristökasvatuksen historiassa näkynyt (Cantell ym., 2020, s. 32–33).

Suomela ja Tani (2004) sen sijaan hahmottavat ympäristön määrittelyssä kolme ulottuvuutta, vaikka mainitsevat ympäristön käsitteen hyvin monimerkitykselliseksi niin arkikielessä kuin tieteessäkin. Ensinnäkin ympäristö voidaan ymmärtää ihmisen ulkopuoliseksi kokonaisuudeksi eikä ihmisen vaikutusta siihen tunnusteta. Tällaista lähestymistä noudatetaan pääsääntöisesti luonnontieteissä, joissa tarkoitus on löytää yleispäteviä kriteerejä, mutta myös perinte-

sessä taloustieteessä. Toisekseen ympäristö nähdään tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottuna elettyinä ympäristönä. Tällöin ympäristöä määriteltäessä keskeistä on ihmisen henkilökohtainen suhde siihen. Ympäristösuhdetta sävyttävät yksilön ajatukset, tunteet, kokemukset ja toiminta. Tässä ulottuvuudessa ympäristön jäsentämistä leimaa siis voimakas yksilökeskeisyys. Kolmannessa ulottuvuudessa ympäristö määritellään kokonaisuudeksi, joka on tuotettu yhteiskunnallisesti ja ennen kaikkea sosiaalisesti. Tässä ulottuvuudessa korostuu ihmisen vaikutus ympäristöön. Yhteenvetona Suomela ja Tani toteavat ympäristökasvatuksen vaativan onnistuakseen kaikkia näitä ulottuvuuksia – niin henkilökohtaista, fyysistä kuin yhteiskunnallistakin ulottuvuutta. Suomela ja Tani tuovat Cantellin ja kumppaneiden tapaan esille, miten ympäristö ja luonto on monissa yhteyksissä ymmärretty samaa tarkoittavina (Suomela & Tani, 2004, s. 45–57).

Ympäristökasvatuksen määrittelemisen ei ole Käpylä (1994) lainaten helppoa, koska ympäristökasvatuksesta on erilaisia käsityksiä. Ympäristökasvatuksen lisäksi on olemassa muunlaisiakin ympäristöpedagogisia suuntauksia, joista nimeltä esimerkkeinä eko- ja luontopedagogiikka (ks. esim. Matthies, 2001). Ympäristökasvatus on sisällöllisesti vain laajentunut, mikä on vaikeuttanut entisestään sen määrittämistä. Ympäristökasvatuksesta voidaan puhua vasta, kun meillä on jokin ympäristökysymys, joka koetaan yhteiskunnalliseksi ongelmaksi (Käpylä, 1994, s. 7). Ympäristökasvatuksen juuret menevät 1960- ja 70-luvuille, jolloin puhuttiin vielä luonnonsuojeluopetuksesta ja hieman myöhemmin ympäristönsuojeluopetuksesta. Ympäristökasvatuksen kehitys alkoi sen havaitsemisesta, että ympäristössä tapahtuvat muutokset vaarantavat myös ihmisiä. Sittemmin huomattiin, että ongelmat ovatkin itse asiassa yhteiskunnallisia, arvomaailmaan kytkeytyjä ja täten monimutkaisia, jolloin alettiin puhua varsinaisesti ympäristökasvatuksesta (Cantell ym., 2020, s. 12; Käpylä, 1994, s. 8; Wolff, 2004, s. 18).

Wolff (2004) ja Matthies (2001) kuvaavat ympäristökasvatuksen elinikäiseksi oppimisprosessiksi, jossa tietoisuus ympäristöstä ja siihen liittyvistä kysymyksistä lisääntyy. Oppimisprosessissa huomataan myös oma rooli ympäristön hoitajana ja säilyttäjänä. Ympäristökasvatusta tapahtuu Wolffin mukaan kaikilla koulutusasteilla. Kansainvälisesti ympäristökasvatuksesta puhutaan käsitteellä Environmental Education. Suomessa ympäristökasvatus -termistä on siirrytty paljon käyttämään myös kestävän kehityksen käsitettä, joka pohjautuu maapallon ja toisten ihmisten sekä tulevien sukupolvien kunnioittamiseen. Kestävää kehitystä ohjailevat siis sääste-

liäisyys ja oikeudenmukaisuus. Ympäristökasvatus, kuten kestävä kehityskin, sisältää ekologisen, taloudellisen sekä sosiaalisen ja kulttuurisen ulottuvuuden (Matthies, 2001, s. 36–38; Wolff, 2004, 19, s. 23–24).

Cantell ja kollegat (2020) kertovat kestävä kehityksen käsitteen vakiintuneen 1980-luvun lopulla tuoden sisällöllisen lisäyksen ympäristökasvatukseen; säästeliäisyys ja oikeudenmukaisuus tulivat korostetuiksi. Kestävä kehityksen kasvatuksesta puhumisen puolesta puhuivat käsitteen myönteisyys ja laajuus, kun ympäristökasvatuksen käsitteenä ajateltiin korostavan liiaksi ekologisesti kestävä kehitystä. Kritiikkiä on esitetty myös kestävä kehityksen kasvatuksen käsitettä kohtaan sen monitulkintaisuuden vuoksi. Ympäristökasvatusta on pidetty lähes synonyymina kestävä kehityksen kasvatuksen käsitteelle, vaikka toisinaan niitä pidetään erillisinä suuntauksina tai toistensa osa-alueina. Näiden rinnalle kasvatusalan termistöön on tullut muitakin termejä, kuten ilmastokasvatus ja globaalikasvatus (Cantell ym., 2020, s. 14–17).

Itse turvaudun ympäristökasvatuksen käsitteeseen, sillä ympäristökasvatus on tulkintani mukaan eräänlainen pohjakäsite kaikelle ympäristöä suojelevalle kasvatukselle. Myös Cantell kumppaneineen (2020, s. 16) pitää ympäristökasvatusta ympäristöön kohdistuvan kasvatuksen ja oppimisen kattokäsitteenä. Omassa tutkielmassani ympäristökasvatuksen käsittely kohdistuu ekologiseen ympäristökasvatukseen, johon suhteutan kaikkea ympäristökasvatuksesta lukemaan, vaikka taloudellinen ja sosiaalinen puoli ovatkin kiinteässä yhteydessä ekologiseen ulottuvuuteen. Cantell ja kollegat (2020) kirjoittavat, ettei luontokasvatus ole synonyymi ympäristökasvatukselle, vaan ympäristökasvatuksen osa-alue. Perinteisin ympäristökasvatuksen kohde on kuitenkin ollut ihmistä ympäröivä luonto (Cantell ym., 2020, s. 32), miksi ympäristökasvatuksen käsite on valitsemastani ekologisesta näkökulmasta relevantti.

Ekologisessa ympäristökasvatuksessa huomio kohdistuu luonnon monimuotoisuuden turvaamiseen, luonnonvarojen kestävä käyttöön, ilmastonmuutoksen hidastamiseen, opetukseen ekologiasta, ympäristöongelmista ja niiden ehkäisemisestä, ihmisen osallisuuteen suhteessa luontoon, omiin vaikutusmahdollisuuksiin sekä ympäristöherkkyyteen. Lisäksi koulujen toimintakulttuureissa tulisi näkyä ympäristövastuulliset arkikäytännöt ja arvoperustassa elämän ja luonnon kunnioittaminen sekä myötätunto muita lajeja kohtaan. Ekologinen ympäristökasvatus kouluissa ei siis onnistuakseen vaadi vain oikeanlaista opetusta, vaan opettavien asioiden tulisi ilmetä myös käytännön toiminnassa ja arvoissa. Ympäristökasvatuksen ja muun kasvatuksen välille ei tarvitsisikaan tehdä rajanvetoa (Käpylä, 1994, s. 7; Manninen & Verkka, 2004, s.

84–85; Wolff, 2004, s. 24). Ympäristökasvatus on luontosuhteeseen vaikuttamisen näkökulmasta hyvin kokonaisvaltaista kasvatusta.

Käpylä (1994) rinnastaa ympäristökasvatuksen moraalikasvatukseen, sillä hän nimeää ympäristökasvatuksen niin kutsutuksi läpäisyaiheeksi eli aihekokonaisuudeksi, joka edustaa läpäisyaiheille tyypillisesti moraalikasvatusta. Ympäristökasvatuksessa ei näin ollen olisi kyse niinkään asiasisällöistä, vaan kasvatuksen peruslähtökohdista, sillä ympäristökasvatus läpäisyaiheena edustaa kulttuurin perusteiden tasolla olevia arvoja, uskomuksia ja moraalialia (Käpylä, 1994, s. 10–11). Niin ikään Cantell kumppaneineen (2020) määrittää ympäristökasvatuksen pohjimmiltaan arvokasvatukseksi. He tunnistavat ympäristökasvatuksen arvolatautuneisuudessa kuitenkin merkittävän ongelman: missä menee arvomaailman ohjaamisen ja sen siirtämisen raja? Ympäristökasvatus ei olekaan arvoneutraalia, miksi kasvattajan on huomioitava ja tunnistettava omat arvonsa ja myös syytä esitellä toisenlaisiakin totuuksia. Kaikessa arvolatautuneisuudessaan ympäristökasvatusta ei saa jättää kritiikin ulkopuolelle (Cantell ym., 2020, s. 96–99).

4.3 Tavoitteet luontosuhteelle

Luontosuhteen perusta luodaan Cantellia (2011) mukaillen jo lapsuudessa. Sen kehitys alkaa jossain määrin jo sikiössä, kun sikiö saa äitinsä liikkeiden avulla ensikosketuksen ympäristöönsä. Jo ensimmäinen elinvuosi on arvokasta ympäristöstä oppimisen aikaa ja suhteen luomista siihen. Lapsuudessa luontosuhde muotoutuu leikin, havainnoinnin ja tutkailun sekä luonnossa liikkumisen keinoin. Omien myönteisten luontokokemusten kautta lapselle kehittyy hyvä luontosuhde. Luontokokemuksia on mahdollista saada lähes missä vain ympäristössä aivan arkipäivän tilanteissa. Millainen on siis hyvä luontosuhde? Cantellin sanoin myönteinen ja vahva, joka lisää myös toiminnan ja maailman tilaan vaikuttamisen todennäköisyyttä. Tällaiseen luontosuhteeseen tähdätään nykyisessä ympäristökasvatustyössä kouluissa ja päiväkodeissa (Cantell, 2011, s. 332). Seuraavaksi puran tarkemmin, millaisia asioita hyvän luontosuhteen ympärille ja sen ytimeen kuuluu ympäristökasvatuksen tavoitteissa. Ajattelen siis, että ympäristökasvatuksen tavoitteet ovat tulkittavissa suoraan myös tavoitteiksi luontosuhteen kehittämiseksi.

Cantell (2011) lisää ympäristökasvatuksen tavoitteeksi kestävä kehityksen mukaisten arvojen, tietojen, taitojen ja toimintatapojen kehittämisen. Hän jakaa tavoitteita myös kolmeen kategoriaan, jotka kaikki tukevat toisiaan. Ensinnäkin ihmisten tulisi saada tietoa niin omasta elinym-

päristöstään kuin koko maapallostakin. Ympäristötiedon lisääntyminen auttaa päätösten perustelemisessa sekä ympäristöongelmiin tarttumisessa. Toisekseen ympäristökasvatuksen tulisi tarjota myönteisiä ja kielteisiä kokemuksia ympäristöstä. Kolmanneksi ympäristökasvatuksella pyritään toimintaan kannustamiseen. Toiminnan osalta korostetaan arkipäiväisiä valintoja ja tekoja koskien esimerkiksi kuluttamista ja kierrättämistä. Tietysti ympäristöön kohdistuva toiminta voi olla laajempaa, yhteiskunnallista osallistumista päätöksentekoon ja poliittista vaikuttamista (Cantell, 2011, s. 336, 338).

Moraalikasvatuksen näkökulmasta ympäristökasvatuksen tavoitteena on kasvattaa vastuulliseksi kansalaiseksi Käpylä (1994) mukailleen. Perinteisesti tähän tavoitteeseen on ajateltu päästävän jakamalla tietoa, mikä johtaisi arvojen kehittymiseen, mikä taas edelleen johtaisi toivotunlaiseen käyttäytymiseen. Tällaista näkemystä ei kuitenkaan voida tutkimuksen eikä käytännönkään perusteella tukea, miksi Käpylä painottaa tunne-elämään vaikuttamisen merkitystä. Käpylä on viitannut Hungerfordin ja Volkin (1990) ympäristökasvatuksen malliin tarkentaessaan ympäristökasvatuksen tavoitteita: ekologian perusteet, herkkyys ympäristölle, syvällinen tieto ympäristöongelmista, ongelmien analysointitaidot, yhteiskunnallisen vaikuttamisen taidot ja vastuullisen toimijuuden tarve ovat ympäristökasvatuksen tavoitteita mallin mukaan. Tavoitteista Käpylä painottaa herkkyyttä ja vastuullisen toimijuuden muodostumista. Herkkyys on perustana empaattisen ja arvostavan luontosuhteen muodostumiselle ja se muotoutuu usein myönteisten luontokokemusten ja roolimallien kautta. Vastuuntunnon muodostuminen viittaa taas sisäiseen motivaatioon, joka johtaa todennäköisemmin vastuulliseen käyttäytymiseen (Käpylä, 1994, s. 12–15).

Tyypillisesti ympäristökasvatuksen tavoitteissa siis korostuvat ympäristöherkkyyteen kasvataminen, ympäristötietoisuuden ja -tiedon lisääminen, arvomaailman kehittäminen sekä toimintavalmiuden ja vastuullisuudentunnon luominen suhteessa ympäristöön (Cantell & Koskinen, 2004, s. 78). Erityisesti ympäristöherkkyyteen kasvattaminen ja arvomaailman kehittäminen vaikuttavat syväekologisilta tavoitteilta. Ympäristöherkkyyden tavoitteessa pyritään empaattisuuteen ja arvostukseen luontoa kohtaan, mikä viittaa pyrkimykseen tavoittaa luonnon arvostus luonnon itsensä vuoksi. Ympäristötietoisuuden, toimintavalmiuden ja vastuullisuudentunnon lisääminen tavoitteina eivät anna nekään suoraan viitteitä antroposentrismistä. Tavoitteiden antroposentrisyydestä tai syväekologisuudesta ei kuitenkaan voi antaa varmoja tuloksia tietämättä tavoitteiden taustalla olevaa arvoperustaa. Onko esimerkiksi vastuullisuuden-

tunnon lisääminen tavoitteena, jotta luonto voisi paremmin vai siksi, että tulevaisuuden sukupolvet voisivat paremmin? Jos vastuullisuus luontoa kohtaan onkin vastuullisuutta tuleville sukupolville, äkkiseltään syväekologiselta näyttävä tavoite muuttuu antroposentriseksi.

Jääskeläinen ja Nykänen (1994) ovat peruskoulun virallisista opetussuunnitelmista löytäneet kaksi ympäristökasvatuksellisesta näkökulmasta merkittävää tavoitetta: luonnon monimuotoisuuden vaaliminen ja kestävän kehityksen rakentaminen. Kestävästä kehityksestä puhuttaessa korostetaan luonnonvarojen riittävyyttä huomioiden ihmisten perustarpeiden tyydyttäminen; talous olisikin sopeutettava luonnon ehtoihin. Ympäristön tilan olisi parannuttava ja maapallon säilyttävä elinkelpoisena myös tuleville sukupolville. Luonnon monimuotoisuuden vaaliminen sisältyy myös kestävän kehityksen ajatusmalliin (Jääskeläinen & Nykänen, 1994, s. 28–29). Näistä tavoitteista löytyy minusta antroposentrisiä piirteitä. Kestävä kehitys vaikuttaa olevan tärkeää vain, jotta luonnonvarat riittävät ihmisen perustarpeiden tyydyttämiseen. Minusta on haastavaa nykyisessä elämänmuodossa edes sanoa, mitkä ovat ihmisen perustarpeet. Onko jatkuva kuluttaminen esimerkiksi muodin suhteen perustarve? Talouden sopeuttaminen luontoon on kyllä otettu esille, mutta kyseenalaistan, tavoitellaanko näissä tavoitteissa riittävästi kriittistä ajattelua yhteiskuntarakenteiden suhteen. Sopeuttamisen sijaan olisi nähdäkseni puhuttava kriittisestä tarkastelusta, mikäli halutaan konkreettista muutosta. Vastuullisuus tuleville sukupolville tulee tässä myös esille eikä vastuullisuus luonnolle.

Opetushallituksen (OPH, 2016) julkaisusta voi havaita, miten myös vuonna 2014 ilmestyneessä perusopetuksen opetussuunnitelmassa nostetaan perusopetuksen yhdeksi läpäiseväksi tavoitteeksi kestävän elämäntavan edistäminen. Ympäristökasvatus -termiä ei varsinaisesti käytetä, mutta tavoitteissa toistuu oikeudenmukainen ja kestävä kehitys. OPH:n mukaan kestävä kehitys on sivistyksen yksi osa-alue. Perusopetuksessa tulisi huomioida se, että kestävän elämäntavan edellyttämää osaamista kertyy oppilaille. Lisäksi opetussuunnitelmassa mainitaan pyrkimys myönteisen ympäristösuhteen rakentamiseen. Kestävään elämäntapaan viitataan monissa yhteyksissä, kuten puhuttaessa oman talouden hallinnasta ja kuluttamisesta. Opetuksen tulisi pyrkiä tukemaan muun muassa näissä arkisissa asioissa, jotta kestävä elämäntapa tulee mahdolliseksi kestävien valintojen ja toimintatapojen tullessa tutuiksi (OPH, 2016, s. 18–22, 24).

Ympäristökasvatuksen tavoitteita on jäsennelty Cantellin ja kumppaneiden (2020) mukaan erilaisilla malleilla, koska visuaalisuuden on ajateltu auttavan tavoitteiden ja sisältöjen hahmottamisessa sekä tavoitteiden keskinäisten suhteiden arvioinnissa. Heidän mukaansa yksi viitatuimmista ympäristökasvatuksen malleista on Palmerin puumalli (Cantell ym., 2020, s. 116–117),

miksi otan sen tässä yhteydessä esille. Palmer (1998) on koonnut tärkeimmät ympäristökasvatuksen elementit puumalliinsa, jonka rungon eli ympäristökasvatuksen perustan muodostavat varhaiset kokemukset ympäristöstä. Puun oksisto eli itse ympäristökasvatus muodostuu kolmesta keskenään tasavertaisesta ja osin päällekkäisestäkin osa-alueesta: ympäristötiedosta, ympäristössä oppimisesta ja ympäristön puolesta toimimisesta. Palmer on nostanut mallinsa keskiön ympäristökasvatuksessa merkittävät vaikuttimet: toiminta, ympäristöhuoli ja kokemukset. Ydinasioiksi hän on vielä nostanut tiedot, taidot ja asenteet, joihin siis viime kädessä pyritään kasvatuksella vaikuttamaan. Suunnitelmallinen ympäristökasvatus ei ole kuitenkaan yksinään riittävää, sillä epävirallista, arjessa ja vuorovaikutuksessa tapahtuvaa ympäristökasvatusta kohdataan lopulta enemmän (Palmer, 1998, s. 271–274).

Ympäristökasvatuksen tavoitteeksi on nimetty oman kulttuurin kriittinen arviointi, mikä mahdollistuu käsittelemällä kulttuurin ja biofyysisen ympäristön vuorovaikutuksessa esiintyviä ongelmallisuuksia. Pelkän kriittisen arvioinnin lisäksi olisi panostettava siihen, että kulttuurievoluutiiviset perspektiivit tunnetaan ja vaihtoehtoisia kehityssuuntia voidaan löytää (Jääskeläinen & Nykänen, 1994, s. 28; Käpylä, 1994, s. 7). Aiemmin kyseenalaistin, tavoitellaanko tällaista kriittistä arviointia opetus suunnitelmassa riittävästi. Myös Matthies (2001) esittää, ettei ympäristökasvatus periaatteessa kyseenalaista olemassa olevaa yhteiskunnallista järjestystä. Sen sijaan ympäristökasvatuksella tähdätään lyhytaikaisten toimintamahdollisuuksien avaamiseen eikä ympäristön tuhoutumiselle etsitä syvempiä syitä. Matthies kohdistaaakin kritiikkinsä ympäristökasvatuksen yhteiskuntapoliittisesta yhteydestä irrottautumiseen eli siten avuttomuuteen käsitellä syitä. Hänen mukaansa ympäristökasvatuksen tulisi tavoitella enemmän tietoisuutta poliittis-taloudellisen rakenteen ja vallan muodostumisen rooleista ympäristötuhojen taustalla sekä myös niiden roolista ympäristökasvatukseen kietoutuneena (Matthies, 2001, s. 38, 40, 43). Tulkitsen oman kulttuurin kriittisen arvioinnin syväekologiseksi tavoitteeksi, koska tavoitteena olisi silloin myös kyseenalaistaa antroposentrinen maailmankuva.

Willamo (2004b) esittää vielä yhden merkittävän ympäristökasvatuksellisen tavoitteen. Kasvatettavat olisi saatava kokemaan itsensä osaksi luontoa. Tällainen kokemus saavutetaan tunnistamalla oma riippuvuutensa muusta luonnosta ja saavuttamalla yhteyden kokemus luontoon. Tällöin ympäristökasvatuksella olisi pyrittävä luontosuhteeseen, jossa ihminen kokee itsensä osaksi luontoa ja luonnon osaksi itseään (Willamo, 2004b, s. 45). Onko tämän tavoite sitten enemmän syväekologinen vai antroposentrinen? Tässä näen selkeästi piirteitä molemmista ajattelusuuntauksista. Syväekologinen tavoite on siinä mielessä, että tavoitellaan yhteyttä luontoon,

jolloin ihmistä ei voida nähdäkään enää luonnon omistajan asemassa luonnon yläpuolella. Toisaalta tavoitteen antroposentriseksi tekee nimenomaan pyrkimys saavuttaa yhteys luonnon kanssa, jotta ihminen kokisi itsensä osaksi luontoa ja luonnon osaksi itseään. Luontosuhteessa, jossa ihminen kokee itsensä osaksi luontoa, ihminen saa itselleen osallisuuden kokemuksen ja luontosuhteessa, jossa luonto koetaan osaksi itseä, saadaan itsestä parempi ymmärrys. Voiko vastuullinen luontosuhde kehittyä ilman syvällistä yhteyden kokemusta luontoon? Jos ihminen ei voi arvostaa luontoa ilman yhteyden kokemusta, vaikuttaa siltä, ettei ihminen voisi arvostaa luontoa itsessään, vaan vain itsensä osana. Tämä tekee tästä tavoitteesta kauniista pyrkimyksestään huolimatta minusta antroposentrisen.

Samansuuntaisesti Cantell (2011) nimeää ympäristökasvatuksen perimmäiseksi tavoitteeksi voimaantumisen suhteessa ympäristöön. Hän tarkentaa sen tarkoittavan yhteenkuuluvuuden tunnetta ympäristön kanssa ja kokemusta vaikuttamisen mahdollisuudesta ympäristön edun hyväksi. Voimaantuminen lisää siis osallisuutta, mutta se vaatii alleen tietoja ja taitoja sekä ympäristöarvojen ja myönteisten asenteiden kehittymistä. Näiden avulla henkilökohtainen merkityksellisyys ympäristöä kohtaan lisääntyy ja näin ollen myös huolenpito (Cantell, 2011, s. 338). Se kaikista tärkein ympäristökasvatuksen tavoite, ikään kuin ensimmäinen etappi, on nähdäkseeni myönteinen luontosuhde, mikä on ilmiselvästi vaikuttanut myös työni tarkastelukulmaan. Cantell kuvaakin tässä sitä, miten voimaantuminen vaatii ympäristöarvojen ja myönteisten asenteiden kehittymistä. Tarttuisin vielä siihen, miten Cantell esittää arvojen ja asenteiden auttavan henkilökohtaisen merkityksellisyyden rakentamisessa suhteessa ympäristöön. Ympäristökasvatuksen tavoitteiden tarkastelun kautta tuntuu siltä, että antroposentrisen luontosuhde on taitettavissa henkilökohtaisen merkityksellisyyden rakentamisen kautta kohti syväekologisempaa luontosuhdetta. Muutos vaatii tuon antroposentrisen hyppäyksen – meidän on ensin mentävä itseemme, jotta voimme nähdä omaa napaa pidemmälle.

5 Pohdinta

Tutkimuskysymykseni oli se, *millaiseen luontosuhteeseen ympäristökasvatuksella pyritään antroposentrismiin ja syväekologian näkökulmasta?* Tälle on mahdoton antaa yksiselitteistä vastausta, mikä oli hyvin odotettavissa oleva lopputulos. Sain kuitenkin irti mielestäni keskeisimmät ympäristökasvatuksen tavoitteleman luontosuhteen piirteet. Ensinnäkin luontosuhteesta tavoiteltiin myönteistä ja vahvaa, mikä ei avaa vielä juurikaan, millaisesta luontosuhteesta on kyse. Ympäristökasvatuksen tavoitteiden perusteella myönteinen luontosuhde on kestävän kehityksen arvoilla varustettu, vastuullinen ja empaattinen. Myönteisessä luontosuhteessa saadaan luonnosta kokemuksia, jotka tuottavat henkilökohtaista merkityksellisyyttä suhteessa luontoon. Vahvaksi luontosuhteen tekevät ehdottomasti myös edelliset piirteet, mutta ennen kaikkea kattava ympäristötietoisuus, toimintavalmius suhteessa ympäristöön ja oman kulttuurin kriittinen arviointi.

Ympäristökasvatuksen konkreettisissa tavoitteissa korostuvat siis ympäristötiedon, luontokemusten ja toimintavalmiuksien lisääminen. Pohjimmiltaan voidaan ajatella, että kaikki kasvatus perustuu ympäristöherkkyyden eli empaattisuuden lisäämiseen. Tarkasteltuani tavoitteita antroposentrismiin ja syväekologian näkökulmasta huomasin tietyn kaavan toistuvan. Ensin tavoitteet vaikuttivat syväekologisilta, mutta niiden tarkempi pohtiminen lukemani valossa johti antroposentristen piirteiden hahmottumiseen. Ensin haluaisin koota yhteen mielestäni aidosti syväekologisimmat tavoitteet. Ympäristöherkkyyden eli empaattisen luontoon suhtautumisen tavoite mahdollistaa onnistuessaan sen, että luonnon kohtelu saa sävyjä omatunnosta ja vastuullisuudesta. Ympäristöherkkyys herkistää näkemään ihmiskeskeisyyttä pidemmälle. Näkisin myös oman kulttuurin kriittisen arvioinnin syväekologisena tavoitteena. Toisin sanoen tavoite asettaa antroposentrisen luontosuhteen kritiikin kohteeksi.

Antroposentrismiä havaitsin esimerkiksi kestävän kehityksen tavoitteessa. Minulle kestävän kehityksen tavoite näyttäytyi vastuullisuutena tuleville sukupolville eikä niinkään luonnolle. Oli oivaltavaa pohtia myös sitä, miten yhteyden tavoittelu suhteessa luontoon on itse asiassa antroposentrinen ilmiö. Yhteyden tavoittelun kautta ihmisen osallisuus luontoon tunnustetaan ja tyypillisesti tällainen henkilökohtainen merkitys vasta lisää syväekologista ajattelua. Tällainen antroposentristen ja syväekologisten piirteiden etsiminen nosti esille tärkeän kysymyksen arvoperustasta. Toiminnan arvoperustan ei tarvitse välttämättä olla syväekologinen, koska antroposentrisellä arvoperustalla voidaan myös päästä luonnon kannalta hyvään lopputulokseen.

Eli antroposentrinen luontosuhde voi niin ikään toimia luontoa kunnioittavan toiminnan arvo-perustana. Esimerkiksi se, että kestävässä kehityksessä pyrimme säästämään luonnonvaroja tuleville sukupolville, itse asiassa suojelee samalla myös luonnon tulevaisuutta.

Tekemääni työhön pohjautuen voin tulla vain siihen lopputulokseen, ettei ääripäiden ajattelu ympäristöasioissa ole mitenkään ideaalista. Antroposentrismää ja syväekologiaa vastaan on esitetty mielestäni niin paljon hyvin perusteltua kritiikkiä. Antroposentrismille meillä ei ole oikeastaan mitään päteviä perusteluja. Miksi ihmisen tietoisuus tekisi ihmisestä ylempi-arvoisen suhteessa luontoon? Ihminen on osa luontoa, joten tietoisuus ei riitä nostamaan meitä luonnosta irralliseksi. Syväekologian kohdalla mietin erityisesti eettisen naturalismin ongelmaa; luontoa puolustaessa emme saisi unohtaa myöskään ihmistä, koska ihminen on niin ikään osa luontoa. Syväekologiset ja antroposentriset ajattelumallit itseasiassa täydentävät toisiaan ja ovat luonnon tarkastelun eri kääntöpuolia. Luonto on omalla tavallaan molempien keskiössä. Molemmat ympäristösuuntaukset nostavat ehkä tarpeettomastikin luonnon ja ihmisen erillisiksi asioiksi.

Haluan ymmärtää antroposentriseen luontosuhteeseen sisältyviä käsityksiä ja arvostuksia niitä synnyttäneistä ympäristöistä ja maailmantiloista käsin, jotta voisin tunnistaa niitä paremmin tässä ajassa. Tämä työ on toiminut isona edistysaskeleena omien pohdintojeni syventämisessä. Oman ympäristöajatteluni keskeisiä vauhdittajia ovat olleet ympäristöhuoli ja kriittinen ajattelu, kuten varmasti monella muullakin ympäristöasioista kiinnostuneella. Oman ajatteluni kehittyminen ja tietoisuuden kasvaminen ympäristöasioista ovat toimineet minulle itselleni todisteena siitä, miten oman luontosuhteensa tutkiskelu yhdessä tiedon kasvattamisen kanssa voi saada aikaan muutosta myös toiminnassa. Monia arkipäiväisiä asioita ja toimintoja on nyt helpompi lähestyä uusista näkökulmista. Erityisesti kuluttamisen kritisointi ja pohtiminen on tullut osaksi jokapäiväistä ajattelua ja toimintaa.

Kasvatuksen keinoin meillä on loistavat mahdollisuudet tukea kasvatettavien luontosuhdetta vaikuttamalla kasvatettavien ympäristötietoisuuteen, luontokokemuksiin ja arvopohdintoihin. Itse olen yleisellä tasolla sitä mieltä, ettei kasvatuksella saisi pyrkiä mielipiteiden, arvojen tai ajatusten siirtämiseen, mutta joiltain osin sallisin sen ympäristökasvatuksessa. Itse en näe ympäristön arvostamista, sen suojelua tai kohtuullista hyödyntämistä yksilöllisesti päätettävänä asiana. Se on pikemminkin meidän jokaisen kollektiivinen velvollisuus. Tämä on verrattavissa esimerkiksi liikennesääntöihin – kenelläkään yksityishenkilöllä ei ole erillisoikeutta sääntöjen noudattamatta jättämiseen. Myönteistä ja vahvaa luontosuhdetta rakentaessa voitaisiinkin puhua esimerkiksi ympäristösäännöistä. Ympäristökasvatuksen tavoitteet ovat ainakin tulkintani

mukaan pitkälti samassa linjassa kohti ympäristötietoista, osallistavaa ja empaattista luontosuhdetta. Tavoitteet ovat osittaisesta antroposentrisyydestään huolimatta matkalla kohti syväekologisempaa maailmaa. Syväekologista ajattelua en pidä minään ihanteellisena lopputuloksena, kuten aiemmin esitin, mutta siihen suuntaan meneminen voi vapauttaa meidät ainakin liiasta ihmiskeskeisyydestä.

Yhteiskunnallisella tasolla huolestuttavaa on se, miten ihmiskeskeisyys, kaupungistuminen, taloudellinen maailma ja kansainvälinen politiikka tuntuvat syrjäyttävän luonnon ulkopuolelle. Tällä työllä halusin tuoda esiin ennen kaikkea sen, miten luontosuhde olisi nähtävä itsessään arvokkaana asiana ja miten kasvatuksen tulisi enenevässä määrin palvella syvällisen luontosuhteen muotoutumista. Tätä aihetta olisi mahdollisesti helppo jatkaa gradussa ja minulla onkin siitä jo yksi kytevä ajatus olemassa. Tästä tematiikasta nimittäin olisi kiinnostava tarttua tarkemmin siihen, miksi kasvatusta voidaan nähdä yhteiskunnallisen muutoksen kannalta merkityksellisenä. Niin kauan kuin ihmiskunta säilyy maapallolla voimme luoda kunnioittavamman ja suojelevamman luontosuhteen, miksi luontosuhteen merkitystä tulisi korostaa tästä ajasta ikuisuuteen. ”Luonto on vielä meidän” -sanonta voisi muuttua esimerkiksi muotoon ”Luonto on yhä meissä”.

Lähteet

- Cantell, H. & Koskinen, S. (2004). Ympäristökasvatuksen tavoitteita ja sisältöjä. Teoksessa H. Cantell (toim.), *Ympäristökasvatuksen käsikirja* (s. 58–79). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Cantell, H. (2011). Lapsuus ja nuoruus ympäristösuhteen perustana. Teoksessa J. Niemelä, E. Furman, A. Halkka, E-L. Hallanaro & S. Sorvari (toim.), *Ihminen ja ympäristö* (s. 332–338). Helsinki: Gaudeamus.
- Cantell, H., Aarnio-Linnanvuori, E. & Tani, S. (2020). *Ympäristökasvatus: Kestävän tulevaisuuden käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Crutzen, P. & Stoermer, E. (2000). The "Anthropocene". *IGBP Global Change Newsletter*, 2000(41), 17–18. Haettu osoitteesta <http://www.igbp.net/download/18.316f18321323470177580001401/1376383088452/NL41.pdf>
- Haila, Y. (2011). Ihmisen ekologiset sidokset. Teoksessa J. Niemelä, E. Furman, A. Halkka, E-L. Hallanaro & S. Sorvari (toim.), *Ihminen ja ympäristö* (s. 68–76). Helsinki: Gaudeamus.
- Helkama, K., Myllyniemi, R., Liebkind, K., Ruusuvoori, J., Lönnqvist, J-E., Hankonen, N., ... Lipponen, J. (2015). *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita.
- Jääskeläinen, L. & Nykänen, R. (1994). Ympäristökasvatus opetussuunnitelmien perusteissa. Teoksessa L. Jääskeläinen & R. Nykänen (toim.), *Koulu ympäristön vaalijana: Ympäristökasvatus* (s. 28–30). Helsinki: Opetushallitus.
- Kopnina, H., Washington, H., Taylor, B. & Piccolo, J. (2018). Anthropocentrism: More than just a misunderstood problem. *Journal of Agricultural & Environmental Ethics*, 31(1), 109–127. Haettu osoitteesta <https://link.springer.com/article/10.1007/s10806-018-9711-1>
- Käpylä, M. (1994). Ympäristökasvatus – opetussuunnitelman lisäkoriste vai kasvatuksen perusteisiin ulottuva muutosvaatimus. Teoksessa L. Jääskeläinen & R. Nykänen (toim.), *Koulu ympäristön vaalijana: Ympäristökasvatus* (s. 7–17). Helsinki: Opetushallitus.
- Lewis, S. & Maslin, M. (2015). Defining the anthropocene. *Nature*, 519(7542), 171–180. Haettu osoitteesta <http://web.b.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/detail/detail?vid=4&sid=efb840ab-1d58-41d6-b7fa-984392571188%40pdc-v-sess-mgr02&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=2015-036223&db=geh>
- Lummaa, K. (2017). Antroposeeni: ihmisen aika geologiassa ja kirjallisuudentutkimuksessa. *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, 2017(1), 68–77. Haettu osoitteesta <https://doi.org/10.30665/av.66194>

- Lähde, V. (1997). Menneisyyden varjo: Radikaalin ekologisen filosofian kiistoista. *Niin & Näin*, 1(97), 31–35. Haettu osoitteesta <https://netn.fi/node/1112>
- Manninen, L. & Verkka, K. (2004). Suunnittelu ja arviointi ympäristökasvatuksessa. Teoksessa H. Cantell (toim.), *Ympäristökasvatuksen käsikirja* (s. 80–112). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Matthies, J. (2001). Luonto pedagogisena ohjelmana? – Luonnon mystifioinnin vaarasta ympäristökasvatuksessa. *Niin & Näin*, 8(2), 36–44. Haettu osoitteesta <https://netn.fi/node/2028>
- Niemelä, J., Furman, E., Halkka, A., Hallanaro, E-L. & Sorvari, S. (2011). Maapallon järjestelmien kestävyys. Teoksessa J. Niemelä, E. Furman, A. Halkka, E-L. Hallanaro & S. Sorvari (toim.), *Ihminen ja ympäristö* (s. 10–11). Helsinki: Gaudeamus.
- Niiniluoto, I. (2000). Luonnon arvo ja ihmisen vastuu. Teoksessa A. Haapala & M. Oksanen (toim.), *Arvot ja luonnon arvottaminen* (s. 55–67). Helsinki: Gaudeamus.
- Oittinen, V. (2011). Tulevaisuuden etiikka Spinozan ja Linkolan välissä. *Tieteessä tapahtuu*, 29(2), 11–16. Haettu osoitteesta <https://journal.fi/tt/article/view/4004>
- Oksanen, M. (2011). Onko luonnon itseisarvo perusta suojelulle? Teoksessa J. Niemelä, E. Furman, A. Halkka, E-L. Hallanaro & S. Sorvari (toim.), *Ihminen ja ympäristö* (s.83–87). Helsinki: Gaudeamus.
- Oksanen, M. (2012). *Ympäristöetiikan perusteet: Luonne, historia ja käsitteet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Opetushallitus. (2016). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014* (4. p.). Määräykset ja ohjeet 2014:96. Haettu osoitteesta https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Palmer, J. A. (1998). *Environmental education in the 21st century: Theory, practice, progress and promise*. E-kirja. Haettu osoitteesta <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=76519&site=ehost-live>
- Parikka-Nihti, M. & Suomela, L. (2017). *Iloa ja ihmettelyä: Ympäristökasvatus varhaislapsuudessa*. E-kirja. Haettu osoitteesta <https://www.ellibslibrary.com/book/9789524517928>
- Peltonen, J. (2018). Pedagoginen suhde ja vastuu kasvatuksessa. Teoksessa S. Saukkonen & P. Moilanen (toim.), *Vastuuseen kasvaminen ja kasvattaminen* (s. 45–60). Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Pietarinen, J. (2000). Ihmislähtöiset luontoarvot ja luonnon omat arvot. Teoksessa A. Haapala & M. Oksanen (toim.), *Arvot ja luonnon arvottaminen* (s. 38–54). Helsinki: Gaudeamus.
- Pihlström, S. (1998). Ympäristökeskustelun mahdollisuudesta. *Tieteessä tapahtuu*, 16(4). Haettu osoitteesta <https://journal.fi/tt/article/view/58522>

- Rogers, R. A. (1994). *Nature and the crisis of modernity: A critique of contemporary discourse on managing the earth*. Montréal: Black Rose Books.
- Siljander, P. (2002). *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen*. Helsinki: Otava.
- Salonen, A. (2010). *Kestävä kehitys globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnan haasteena*. Väitöskirja. Haettu osoitteesta <https://artosalonen.com/kestava-kehitys-globaalin-ajan-hyvinvointiyhteiskunnan-haasteena/>
- Salonen, A. (2013). Ekososiaalinen sivistys kulttuurin kulmakiveksi. Teoksessa M. Laine & P. Toivanen (toim.), *Kestävä kasvatustiede – Kulttuuria etsimässä* (s. 40–69). Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seuran julkaisuja 6. Haettu osoitteesta <https://www.kulttuuriperintokasvatus.fi/kestava-kasvatus-kulttuuria-etsimassa/>
- Suomela, L. & Tani, S. (2004). Ympäristön kolme ulottuvuutta. Teoksessa H. Cantell (toim.), *Ympäristökasvatuksen käsikirja* (s. 45–57). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Toivanen, T. & Peltari, M. (2017). Tämä ihmisen maailma? Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kritiikki ja antroposeenin vaihtoehtoinen historia. *Tiede & edistys*, 42(1), 6–35. Haettu osoitteesta <https://elektra-helsinki-fi.pc124152.oulu.fi:9443/se/t/0356-3677/42/1/tamaihmi.pdf>
- Värri, V.-M. (2018). *Kasvatustieteellinen aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Väyrynen, K. (2006). *Ympäristöfilosofian historia: Maaäitimyytistä Marxiin*. Haettu osoitteesta https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/Vayrynen_YmpFil-web.pdf
- Willamo, R. (2004a). Luonto ja ei-luonto. Teoksessa H. Cantell (toim.), *Ympäristökasvatuksen käsikirja* (s. 32–36). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Willamo, R. (2004b). Ihminen suhteessa luontoon. Teoksessa H. Cantell (toim.), *Ympäristökasvatuksen käsikirja* (s. 36–45). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Wolff, L.-A. (2004). Ympäristökasvatus ja kestävä kehitys: 1960-luvulta nykypäivään. Teoksessa H. Cantell (toim.), *Ympäristökasvatuksen käsikirja* (s. 16–29). Jyväskylä: PS-kustannus.